

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt Danskernes Historie Online - Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her: <https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat>

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskerens Bibliotek: <https://slaegtsbibliotek.dk>

Danske Slægtsforskere: <https://slaegt.dk>

SØNDERJYSK

MÅNEDSSKRIFT

Fattigvæsenet på Landsarkivet i Åbenrå
Morten Kamphövener: Hvad et alsisk præstearkiv kan fortælle

Senius Tiedemann: Johanne vandt

R. P. Sørensen: Sønderjysk malm

J. Chr. Bendorff: Thømislægten

Københavnerturen september 1865

Avisindex for 1975

Grænselandsdagbog

NOVEMBER

11 · 1976

52. ÅRGANG

Landsarkivet for de sønderjyske Landsdele

Udstilling af arkivalier og billeder

Fattigvæsenet i Sønderjylland

Arrangeret af arkivar Jørgen Witte og arkivarvikar Lars Henningsen.

Der er gratis adgang til udstillingen hver dag i Landsarkivets almindelige åbningstid: kl. 9–16, lørdag dog til kl. 17.

Skoler og andre større grupper bedes tilmelde sig i forvejen, telefon: (04) 62 58 58.

Der er udgivet et overordentlig fyldigt katalog, som vil være en god vejleder. Katalogpris: 2,00 kroner.

Landsarkivet, Haderslevvej 45. 6200 Åbenrå.

Nissenhaus

Nordfriesisches Museum, Husum

Maleriudstilling af **Albert Johannsens** efterladte værker.

Udstillingen er åben til 31. januar 1977.

Historisk Samfund for Sønderjylland

arrangerer et aftenhøjskolekursus med videregående undervisning i slægtshistorisk arbejde. For at få det fulde udbytte af de praktiske øvelser må deltagerne have noget kendskab til tysk og en sønderjysk slægt at undersøge, enten ens egen, ægtefælles eller en god bekendts.

Leder: arkivar, mag. art. Jørgen Witte.

Kursussted: Landsarkivets foredragssal, Haderslevvej 45, Åbenrå.

Mødedag er onsdag kl. 19,00.

Indskrivningsgebyr: 80,00 kr. pr. deltager.

Tilmelding: snarest belejligt til Historisk Samfunds kontor,

Landsarkivet, 6200 Åbenrå, telefon (04) 62 46 83.

Tigger ved Husum.

Efter 1736 var tiggeri forbudt i hertugdømmerne. Alligevel fortsatte tiggeriet, bl.a. fordi det organiserede fattigvæsen var utilstrækkeligt. I 1780'erne kunne man i en enkelt landsby i Holsten på en måned tælle 100–160 betlere, og i Husum følte magistraten sig i 1760'erne generet

af både voksnes og børns tiggeri. Tiggerne var et almindeligt træk i datiden og almisser stadig et vigtigt supplement til det organiserede fattigvæsen. På det her viste udsnit af et stik fra Pontoppidans Danske Atlas bd. 7 (1781) ser vi, hvordan en tigger beder om almisser ved Husum.

Fattigvæsenet på Landsarkivet i Åbenrå

Den 1.4. 1976 trådte den nye bistanndslov i kraft. Landsarkivet i Åbenrå har fulgt dette op ved at arrangere en udstilling om fattigvæsenet i Sønderjylland gennem tiderne. Der er udarbejdet et fyldigt udstillingskatalog, som kan erhverves for 2 kr.

Emnevalget for udstillingen er imidlertid

ikke blot affødt af den konkrete anledning – bistanndsloven. Valget kan tillige ses som resultat af en udbredt tendens i vor tid. Karakteristisk for disse år er jo netop en betydelig social interesse. Man ønsker at forstå mennesker og fænomener som led i og resultater af en social, samfundsmæssig sammenhæng.

B e n a c h r i c t i g u n g e n .

Da ein Theil armer Kinder für Rechnung der hiesigen Armencaffe am 6. Octbr. d. J. mindestbietend verdungen werden sollen; so werden diejenigen, die zur Annahme solcher Kinder Lust bezeigen sollten ersucht, sich am beregten Tage Nachmittags 2 Uhr im Hause des hiesigen Armenrechnungsführers Möller einzufinden, Bote und Unterbote zu thun und zu gewärtigen, daß dem Mindestbietenden der Zuschlag erteilt werden wird.

Upentrade im Armencollegio den 29. September 1832.
In Auftrag des Armencollegii;
S c h o w.

Bortlicitering af fattige børn.

I Åbenrå var sparsommelighed i 1830'rne den højeste dyd for fattigvæsenets administratorer. Ikke mindst provst Peter Paulsen og borgmester Bendix Schow var besjælet af denne opfattelse. Paulsen mente således ikke, at han kunne trække sig tilbage fra det byrdefulde arbejde i fattigkollegiet. De andre havde nemlig efter hans mening ikke tilstrækkelig sparevilje. Hans tilbagetræden ville derfor medføre en betydelig forøgelse af fattigskatten, og det måtte fremfor alt undgås.

Den her viste annonce fra Allgemeines Wochenblatt i Åbenrå viser et konkret eksempel på sparepolitikken. På fattigkollegiets vegne med-

deler borgmester Schow, at nogle fattige eller forældreløse børn, hvis opdragelse påhviler det offentlige, skal sættes i pleje hos private. Det vil ske ved auktion hos fattigregnskabsfører Møller. Her kan interesserede byde, og de der kræver mindst i plejepenge for et bestemt barn, vil blive foretrukket.

En sådan fremgangsmåde var ikke ualmindelig på denne tid. Men snart hørtes kritik – den liberale politiker Carl Heiberg fandt således i 1835, at enhver moralsk følelse måtte oprøres over en sådan auktion, og samme år blev den nævnte praksis forbudt ved et generelt regeringscirkulære.

Sådanne tendenser i samtiden påvirker det billede, man danner sig af fortiden, og de er med til at afgøre, hvilke sider af fortiden, historikerne især kaster deres interesse på. Engang beskæftigede historiebøgerne sig især med konger, krige og kancellier. Den økonomiske og sociale historie blev stedbarn. I dag er det anderledes. Nu forskes der ivrigt i, hvordan menneskers levevilkår var før i tiden. Det er samfundets økonomiske og sociale struktur, der interesserer. Og ikke mindst de ubemidlede, underklassens kår

har påkaldt sig opmærksomhed og medfølelse. Landsarkivets udstilling kan ses som udtryk for disse træk i tiden og forskningen.

Når man vil illustrere, hvordan fattige, gamle og syge blev behandlet, og hvordan de klarede sig i tidligere tider, er man selvfølgelig afhængig af det forhåndenværende kildemateriale. Og her gælder, at kilder normalt kun er bevaret, hvor det offentlige, kirke, kommune og stat, var indblandet. Det betyder, at emnets administrationshistoriske side – spørgsmålet om hvordan det offent-

lige administrerede hjælpen til de fattige – ret let kan illustreres. Men når vi vil belyse de fattiges kår eller den private velgørenhed, lades vi i nogen grad i stikken. Kilderne giver oplysninger om de mennesker, i hvis underhold det offentlige tog del. De, som hutlede sig igennem uden hjælp fra det offentlige, eller som fik hjælp udelukkende fra familie og venner, er det svært at få fat på. De falder uden for det system, kilderne hovedsagelig beskriver. F.eks. hjælp gilder og lav mange, og såvel på land som i by var det almindeligt, at de yngre forsørgede de ældre, når de ikke længere kunne klare sig selv. Men denne private hjælp fylder ikke så meget i kilderne. Denne skævhed bør erindres af den besøgende, der betragter landsarkivets udstilling.

Udstillingen spænder over et langt tidsrum. Den antyder, hvordan det offentlige, kommune og stat, med tiden har overtaget stadig større forpligtelser over for de nødlidende. Vi ser, hvordan de fattige i middelalderen og i den første tid efter reformationen var helt overladt til kirkens og privates velgørenhed. Hvordan saten gennem 1700-årene søgte at gennemføre en fast reguleret, velgørenhed. Hvordan staten gennem 1700-ter Napoleonskrigen førte til ønsker om at begrænse de sociale udgifter og om at skræmme de fattige fra at søge hjælp hos det offentlige. Målet var at begrænse det offentliges forpligtelser. For regeringen blev det sågar et princip ved udarbejdelsen af regler for fattigvæsenet, at de først og fremmest skulle kunne skabe offentlige besparelser, at de skulle tjene kommunernes, ikke de fattiges interesser. Men den tids politikere kæmpede mod strømmen. Det offentliges engagement er vokset lige til i dag. Udstillingen kan da måske bidrage til at sætte vor tids debat om disse emner i relief.

Udstillingen søger at give et alsidigt indblik i fattigvæsenets og de sociale forholds udvikling gennem tiderne. Ikke blot får de

besøgende præsenteret en mangfoldighed af vidt forskellige aktstykker fra landsarkivets egne samlinger. Der er tillige billeder, gamle stik, fotografier, gamle trykte forordninger og eksempler på den ældre og nyere litteratur, som belyser emnet. Blot et par træk fra udstillingen skal nævnes: Vi ser middelalderens fattigpleje illustreret ved et pergament fra 1504 fra tiggermunkeklostret i Tønder. Tiggerne, som både enkeltvis og i hele skarer sås overalt i århundrederne efter reformationen, er indfanget i flere glimt. Hør blot denne beskrivelse fra 1739 af en af disse »sociale tabere«: »En ung Person Ongeföhr 20 Aar gammel, af Middel-Maadig Höyde, et Smalt og Tyndt Legeme, med Hvidgul Slet Haar. Noget lang og hvidladen i Ansigtet, ved Nafn Jonas Andersson, som bærer en lysebrun Kiol af hiemgiort Toy og fører en fiol, hvorpaa hand kand brav Spille ...«. Vi ser, hvordan man i årene omkring 1800 var klar over, at fattigdom ofte blot var et dække over arbejdsløshed, og der vises således eksempler på, at man i Gråsten og Tønder prøvede at give de fattige arbejde for at bringe dem ud af nøden. Fattiggårdene – 1800-årenes frygtede nyskabelse inden for fattigvæsenet – er repræsenteret med billeder og aktstykker fra Døstrup, Ballum, Løgumkloster, Møgeltønder, Tønder, Øster Løgum og Løjt Kirkeby. Men særlig interessant er den store farvelagte bygningstegning over fattigarbejdshuset i Gråsten og Adsbøl sogne. Her ser vi f.eks., hvordan mænd og kvinder blev holdt skarpt adskilt. Linien føres helt op i dette århundrede. Vareknapheden under 1. verdenskrig illustreres med rationeringskort, og situationens alvor understreges af følgende opråb fra 1915 i kredsbladet for Tønder: »Den som bruger brødkorn til opfodring, forsynder sig mod fædrelandet og gør sig strafbar«. Lov nr. 333 af 19. juni 1974 om social bistand, også kaldet bistandsloven, danner slutstenen i udstillingen.

Hvad et alsisk præstearkiv kan fortælle

AF MORTEN KAMPHÖVENER

Pastor Anders Christensen Brandt, der levede på Christian IV's tid, indførte som så mange andre præster både kirkelige og verdslige optegnelser i sin kirkebog. De verdslige notater i Nordborg kirkebog omfattede større og mindre begivenheder i præstens liv, men kunne godt have et videre perspektiv, viser redaktør Morten Kamphövener, Åbenrå.

De sønderjyske præstearkiver, som opbevares på landsarkivet i Åbenrå, indeholder en række arkivalier, der kan være til støtte for lokalhistorisk interesserede. Det gælder kirkebøgerne med deres personalhistoriske oplysninger og data, papirer vedrørende kirkernes og præsteembedernes forhold, kirkesognets sociale tilstand med mere.

Landsarkivet har sidst med en registratur over Sønderborg provsti afsluttet registreringen af samtlige præstearkiver i de fem nordslesvigske provstier. Som for de øvrige provstiarkivers vedkommende findes der også her henlagt optegnelser, foretaget af præsterne, som indeholder adskilligt af historisk interesse. Det gælder sognekroniker, brevvekslinger m.m., for slet ikke at tale om de oplysninger nogle af præsterne har indført i deres kirkebøger.

Kirkebøgerne for Sønderborg provsti er stort set påbegyndt i 1600-tallet, men ikke afsluttet i samme tid. Der er vedlagt særlige optegnelser for fem embeders vedkommende fra tiden 1591–1666. De ældste er fra Oksbøl. Fra Sottrup er bevaret en samling prædikener med mere, fra Lysabild en beskrivelse af sognet omved 1770 og en sognekronike, påbegyndt 1832. Tandslets

indbyggertal fra 1827 findes optegnet, henlagt sammen med en latinsk stilebog skrevet af pastor Sabro, der var præst fra 1809 til 1822, samt nogle af hans efterladte papirer.

Nogle præster har indført oplevelser, personlige dataer endog angående embedsbrødder eller betydelige mænd i sogn og amt. Det gælder også for Nordborg kirkebog og for pastor Anders Christensen Brandts vedkommende. Han var bondesøn fra Brande i Jylland, født 1592, og fra denne by havde han sit navn. Oprindeligt skrev han sig Brand, en stavemåde som hans sønnesøn synes at have brugt. Han ægtede enken efter sin forgænger Johs. J. Monrad, der var gift med en datter af sin forgænger Hieronymus Eriksen, og Karen Kuckenmutter (kagekone?). Anders Brandt blev efterfulgt i embedet af sin søn Christian Brandt (1670–92), en anden søn Dominicus A. Brandt blev præst i Rise på Ærø (ca. 1674–1703), og hans søn Hans Casper D. Brandt blev præst og provst i Nordborg (1721–40). Om ham senere.

Anders C. Brandt har i sin kirkebog indført en lang række personlige forhold og glemmer ikke at nævne, når de hertugelige fra Nordborg slot har været til stede. Det var hertug Johan Adolf, således 1. søndag i advent 1622, og da talte han på tysk. Man lægger mærke til, at han 1625, efter et besøg, han og hans hustru har aflagt i Brande, nævner, at de vendte uskadt tilbage til Als fra Danmark, en geografisk betegnelse, der ikke rimer med biskop Kaftans erindringer mange år senere. Her hedder det, at medens bosættelsen på Als var af dansk oprindelse, var den på fastlandet af tysk.

Efter at E. Høyer Møller (»Den gamle

Nordborg kirke.

Feltpræst«), der var sognepræst i Nordborg fra 1861–64, havde udgivet et stort udvalg af Brandt-dynastiets notater i Nordborg, har A. D. Jørgensen, Troels-Lund og navnlig Carsten Petersen draget nytte af dem. På den måde kan historier gå på vandring. A. D. Jørgensen kan således med Høyer Møller som kilde citere i Sønderjyske Årbøger 1891, at Anders Brandt i august 1636 (sammen med hertug Philip af Nordborg) har været med til indvielsen af Philipsborgs nye kirke i Ullerup. Der blev ved den lejlighed holdt et fyrsteligt gæstebud og »holdt et bryllup med en Saddeler og en Vaskepige«. Den historie er nu blevet genoptrykt i lektor Becks erindringer fra Ullerup. Hertil kan føjes, at pastor Brandt det følgende år den 13. søndag efter Trinitatis påny har været med hertug Philip på Philipsborg for at holde tysk messe, og hvor han tog hertugen, hertuginde Sophie Helene, tre adelige jomfruer og fire edelknaben med flere til alters.

I Nordborgs omtumlede historie er tiden fra 1591 til 1723 under det hertugelige styre vel nok den mest bevægede. Det gælder de krigsbegivenhedsrige år, og det gælder slot-

tet, hvor der i det tidsrum sad lige så mange hertuger som præster.

I de 49 år, Anders Brandt var præst i Nordborg, oplevede han tre krige. 1652 bortrøvede brandenborgske og polske soldater alt, hvad han ejede, og 1629, skriver han, døde 47 personer i Nordborg af pesten. 1643, da hans præstegård brændte, må Nordborg have været i kongeligt eje, idet lensmanden på Nyborg tilskrev ham, at han og biskoppen i Odense (Hans Mikkelsen, der skal have tjent sig rig på honorarerne for sine ligprædikener), tillod, at han brugte kirketienden til genopførelsen af præstegården.

Under Svenskekrigen begravede Anders C. Brandt i 1652 den gamle herredsfoged Peder Rasmussen, som han skriver »en mand af den gamle tro og dyd«. Det må være ham, der 1630 dømte fire kvinder for trolddom – de er sikkert blevet brændt. Det gik hårdt til dengang. 1665 blev Henrik Handskemager halshugget og henlagt under galgen, fordi han havde stjålet af kirkeblokken. »Par est tortius labori«, tilføjer Brandt, og som en prøve på hans tysk: »als wir tun so kriegten wir Lohn«. Den dømte blev fulgt til retter-

stedet og berettet af kapellanen Niels Jacobsen Klincker, der var den nævnte herredsfogeds svigersøn.

Hertug Hans den Yngre blev begravet i Sønderborg den 24. november 1622, en stor-slået højtidelighed, som Anders C. Brandt og de andre præster på Als og Sundeved deltog i. De fik, noterer han, hver udleveret et sørgébånd til hatten samt tre rigsdaler. Hofpræsten Dominicus Lorenzen blev 17 år senere, da han var hofpræst i Nordborg, Brandts svigerfar. Som tekst til hans ligprædiken havde han (eller vel hertugen selv) valgt den 31. salme: »Herre! Jeg tror på dig, lad mig ikke beskæmmes evindeligt, udfri mig ved din retfærdighed.« Teksten har på tysk følgende ordlyd: »Herr! Auf dich baue ich, lass mich nimmermehr zu Schande werden, errette mich durch deine Gerechtigkeit«. Hofpræsten har uden tvivl holdt sin tale på tysk, og i denne version synes den da også at være nok så rammende.

Hvis det ikke andet steds fremgår af historien, kan vi nu læse i Nordborg kirkebog, at Christian den Fjerde fulgte sin farbroder hertugen til graven. Desuden deltog rigsråderne og andre adelige kommissærer. Andet steds ser vi, at provsten i Broager var en af deltagerne i begravelsen og gjorde sig bemærket ved at slå sin sindsyge nevø overmåde hårdt i ansigtet, fordi han råbte op. Det har nok, som den tids sørgehøjtider ofte var det, været en lystig begravelse. Det har næppe været rart for provsten, at hans hustru en halv snes år senere blev dømt for hekseri og halshugget.

Simoniske kunster

I hin tid skulle der »smøres« ved embedsbesættelser. Det var det, præsten i Åstrup Johs. Monrad kaldte »simoniske kunster«. Ordet »simoni« stammer fra Apostlenes gerningers fortælling om Simon af Samaria, der forgæves søgte at tilkøbe sig ret til at helbrede ved håndspålgelser. Carsten Petersen synes, det smager lidt af simoni, når

Anders C. Brandt for at få sin søn Christian ordineret som sin efterfølger havde givet sin bedste okse og et stykke vildt fra hertug Hans Bugislau til biskoppen over Fyns stift. Det må have været biskop Niels Bang, som ellers var så optaget af sine præsters velfærd og i øvrigt havde oprettet en enkeforsørgelseskasse for dem.

Carsten Haggensens bryllup

En lokalhistorisk oplysning bringer Brandts kirkebogsnotat fra den 6. juli 1664, da han trolovede amtsskriver Jørgen Jensen's datter Eleonora med den unge Carsten Haggensen, der efter at han fire år havde været herredsfoged for Sønder Rangstrup herred var blevet borgmester i Åbenrå. Han var søn af rådmand Peter Andersen og havde i sin ungdom haft et bevæget liv på rejser i Europa, og ligeså broget blev hans borgmestertid. Han måtte kvittere embedet og var derefter fra 1684–87 amtsforvalter i Løgumkloster. Men Brandt var med til hans bryllup i Åbenrå den 12. september 1664, som sikkert er blevet fejret på rådhuset. Han og hans hustru forærede to sølvskeer, en på fire, den anden på tre lod. Det blev ialt 10¹/₂ mark, så han havde lidt tilovers af den rigsdaler, Jørgen amtsskriver havde givet ham som tak, fordi han »gjorde taksigelse ved måltidet« efter trolovelsen i Nordborg.

Det undrer ikke, at Anders C. Brandt betror sin kirkebog, at den højbarne fyrstinde Eleonora var tilstede, da hans hustru den 2. december 1641 fødte en søn. Mere mærkelig er bemærkningen om, at fødslen fandt sted »i tyrens tegn, under Jupiters planet med Qvadrat aspect«. Hans søn Christian noterede, at hans datter blev født under en måneformørkelse, men endnu mærkeligere er det, at en kone i Egen (hvad han flere år senere har fortalt til Erik Pontoppidan) hver morgen og aften bad til Thor, unægtelig et besynderligt levn af nordisk mytologi.

Anders C. Brandt døde den 11. oktober 1670 under et ophold hos sin svigersøn pa-

stor Steen Poulsen Rhode i Asserballe. Hans søn og efterfølger i embedet, Christian Brandt, oplyser, at hans fader i gode 49 år var præst i Nordborg, havde døbt henved 1303 børn, viet henved 327 par og begravet henved 1090 personer. Han blev begravet den 20. oktober.

Et præstedynasti

Christian Brandt har med sine indførelser i kirkebogen ikke bidraget med stort andre oplysninger end de almindelige. Han lader til at have været noget påholdende, når det gjaldt embedsindtægter. Han havde klammerier med sine kapellaner, men kunne også gøre afbigt, endog fra prædikestolen. Da hofmester mons. Schleppegreal havde ønsket at få et barn døbt af en kollega, modtog han af denne ti mark og tilføjer »ingen discretion«. Ved en lejlighed, da enken efter en anden hofembedsmand sendte ham et kræmmerhus med »klare skillinger«, sendte han dem tilbage med sin pige og tilføjede i kirkebogen: *Nolo parum mininium nec volo*. Han ville hverken have for lidt eller for meget.

Hans efterfølger blev efter hans død 1693 Diderik C. Nissen, om hvem der ikke vides andet, end at hans embedstid kun varede to måneder.

Han efterfulgtes fra 1694 til 1721 af sin svigersøn Daniel Nielsen, der igen blev efterfulgt af sin svigersøn Hans Casper Brandt, søn af Christian Brandt og sønnesøn af Anders C. Brandt.

Hans Casper Brandt var efter alt at dømme den betydeligste af præstedynastiet Brandt. I hvert fald har han markeret sig stærkest i historien. Han førte sin kirkebog på dansk, men hans efterladte bogsamling bestod væsentligst af tyske værker. Carsten Petersen tilføjer: »Den fine præst i den fine by kunne læse sin bibel og katekismus på dansk, ellers var bøger i dette sprog åbenbart fremmede for ham«.

Sammen med de andre præster på Als var han med til at klage til det danske kancelli

over, at en kammertjener hos hertugen af Augustenborg havde eneret på udlejning af dødsklæder, en ret, man ellers tilstod præsten. Der kom afslag på klagemålet gennem det tyske kancelli, og Brandt kommenterer med følgende tilføjelse: »Guds ord siger selv: ingen skal tage fordelene fra en broder, man får lade den sten ligge, hvilken man ikke kan løfte«.

Hans Casper Brandt døde den 17. februar 1740 i en alder af 52 år. Hans efterfølger giver ham i kirkebogen det eftermæle: at »Han var en mand med store gaver, et brændende lys, en ret Johannes med lærdom og levnet«. Når det yderligere bemærkes, at han ikke har savnet modgang og besværligheder, turde det være en hentydning til den opsigtsvækkende uoverensstemmelse, der opstod mellem ham og hans tidligere kapellan, den senere præst i Havnbjerg og derefter biskop og prokansler Erik Pontoppidan.

Herom findes der i Nordborg præstearkiv kun et enkelt minde under betegnelsen »Diverse«, en afskrift af et forsvarsskrift, pastor August Friederich Brandt i Plön uden tvivl har skrevet for sin afdøde fader H. C. Brandt. Under navneskjulet »Mercker« er det vendt imod en levnedbeskrivelse, der 1745 var blevet offentliggjort i værket »Dänische Bibliothek«, som dette år blev udgivet af den flensborgske genealog O. H. Møller. Der gives her en helt anden forklaring på uoverensstemmelsen mellem de to præster, og sikkert også en mere korrekt, og da Møller (eller en anden forfatter) efter alt at dømme har fået sine oplysninger fra Pontoppidan selv, turde det være et bevis for dennes ikke helt pålidelige omtale af striden.

Striden opstod, da Pontoppidan 1726 ved sin udnævnelse til sognepræst i Havnbjerg nægtede at efterkomme provstens forlangende om, at han skulle underskrive den såkaldte Konkordieformel, et bekendelsesskrift, som 1677 var blevet anerkendt af tyske fyrster og præster som et udtryk for den eneste rigtige lutherske lære. Den blev udtryk for

den ortodokse kirkes lov, efter at den lære Melanchton og Calvin havde forkyndt, navnlig vedrørende opfattelsen af nadveren, var blevet udrenset.

Allerede da Pontoppidan var diakon i Nordborg havde han og Brandt prædikeret mod hinanden, men nu udsendte han et par skrifter, af hvilke det sidste var et pseudonymt, satirisk angreb på ortodoksien. Det var tydeligt nok møntet på provsten og vakte vældig opsigt.

Det medførte, at hertugen indkaldte til forlig, som endte med, at Pontoppidan, ganske vist med et vist forbehold, underskrev Konkordieformelen. Det må naturligvis have været ubehageligt for ham at få dette med i hans levnedbeskrivelse, selv om han, som dette var tilfældet i middelalderen, henviser til, at Konkordieformelen aldrig havde været anerkendt i Danmark. Men der bør dog her tilføjes, at Als Nørreherred først fire år efter hans udnævnelse til præst i Havnbjerg blev henlagt under bispestolen i Odense. For øvrigt aflagde Pontoppidan, Brandt og sogne-

præsten i Oksbøl Bernhard Nielsen Preen den 21. november 1730 troskabsed til Christian VI på Odense bispegård. Det kunne tyde på, at forholdet mellem dem var kommet i orden. Det ses også, at Brandt den 23. januar 1731 i Hamborg holdt ligprædiken over Pontoppidans hustru.

Konkordieformelen var et halvt århundrede tidligere under voldsomme uoverensstemmelser inden for den danske kirke blevet forkastet til fordel for en særlig dansk Kirkeordinans. Men det hører til et særligt, men overordentligt interessant kapitel indenfor den danske kirkehistorie. Det gælder for så vidt også kirkestriden i Nordborg, som er velegnet til at bidrage til forståelsen af de forskelligartede kirkelige forhold i kongeriget og hertugdømmerne.

I sin bog om Erik Pontoppidan har Michael Neiendam givet dette opgør en meget udførlig og interessant omtale. Her er det kun muligt at nævne den i forbindelse med omtalen af, hvad der kan findes i præstearkiverne.

Johanne vandt

Johanne Petersen, f. Dahl, født i Ødis 8. 6. 1852 og gift med fisker Chr. Petersen, f. 26. 12. 1852 i Haderslev. Ægteparret flyttede efter nogle år fra Sønderballe til Genner strand. Her opgav han fiskeriet i 1906, da han blev bestyrer på diakonisse-hvilehjemmet »Elim«, en stilling han beholdt til 1918. Parret fejrede diamantbryllup i 1933.

Det er fhv. gårdejer Senius Tiedemann, Hovslund, der fortæller det lille træk om Johanne.

I 1912 skete det, at det tyske kejserskib »Iduna« lagde til i Genner bugt med kejserinde Auguste Victoria ombord. En matros, som havde sit hjem ved Genner strand, Wilhelm Petersen var hans navn, gjorde tjeneste om bord. Hans mor og far, Johanne og Christian Petersen, kunne ikke dele begejstrin-

gen med andre beboere over det fornemme besøg. Johanne havde gemt et Dannebrog fra før 1864, og det skulle nødvendigvis »broes« ude på hækken ved vejen netop denne dag. Af en ekspedition, som forud skulle kontrollere, om alt var i den skønneste orden, inden kejserinden gik i land, fik Johanne besked på at fjerne flaget, men Johanne var ikke indstillet på en sådan imødekommenhed, og hun insisterede på, at flaget var hendes eget, som hun derfor rådede over, og hun holdt på, at det var absolut nødvendigt, at det blev luftet netop den dag.

Hvor utroligt det lyder, så vandt Johanne. Dannebrog blev liggende på hækken.

Johanne fik efterhånden 16 børn, men kun de ti, hvoriblandt altså Wilhelm, blev voksne. Da Wilhelm havde aftjent sin værnepligt, emigrerede han til Australien.

En slaggeklump fra museumsinspektør Olfert Voss udgravning i Drengsted (1962). C-14-prøver daterer tiden for jernudvinding her til tiden ca. 100–300 e.K. Den danske jernproduktion har fundet sted gennem et par tusinde år, nemlig fra ca. 400 f.K. til ca. 1600.

Sønderjysk malm

AF R. P. SØRENSEN

Egentlig bjergværksdrift har vi jo ikke haft i Danmark, men alligevel har vi kunnet skaffe os jern ved hjælp af to råstoffer: Myremalm og træ.

Overlærer R. P. Sørensen, Padborg, skriver om myremalmen, om den ældgamle jernudvindingsmetode og om den helt nye eksport af malmen.

Hensigten med dette indlæg er dels at give en kort fremstilling af, hvad der er kendt om myremalm, okkermalm og manganmalm og om anvendelsen deraf gennem tiderne i

Sønderjylland, derunder også om de kemiske processer, der har ført til dannelsen, dels at forsøge at vise den nøje sammenhæng mellem natur og kulturhistorie i et langt perspektiv – »som i et syn«.

For det syns skyld begynder jeg med Kongens Kilde ved foden af Padborg skov. Den er efter al sandsynlighed opkaldt efter Christian IV, som skal have vandet sin hest her. Han var interesseret i dalens kilder, da han påtænkte at bygge et vanddrevet hammerværk, det, der senere blev til Kobbermølle. Kilden brød op af et »krater« i den grønne eng, da jeg først så den, før den blev

slemst forstyrret af fiskedamme. Sandet i krateret pulsede op og faldt ned igen, og man kunne stikke en skovl ned, så langt armen rakte, uden at møde modstand. Sandet var glinsende sort, men rent. Af en indsendt prøve til Danmarks Geologiske Undersøgelse fremgik, at sandskornene blot havde et overtræk af det sorte, som var manganoverilte. Det udgjorde 1,7 pct. af sandets vægt, svarende til 1,1 pct. rent mangan.

Manganet er i dybden opløst i grundvandet. Når det bobler frem i kilden, iltes det og udskilles som manganoverilte, der i ren form og større mængder kaldes brunsten eller pyrolusit.

Men ved foden af Åbjerg nær Kobbermølle bobler flere dejlige kilder frem af jorden med vand, der er fuldstændig klart at se ved frembruddet, men straks efter udskiller okker som et løst pulver, der aflejres lidt neden for kilden og i tidens løb danner ret tykke lag, som godt kan skovles op. – Jeg hører til de få nulevende, som har set en daglig okkertransport op ad Gudenå fra engene ved Sminge og Svstrup. En hest inde på pramstien trak med et langt tov en primitiv flad pram ladet med okker og forsynet med et stort rør for at kunne tvinge prammen uden om fremspringende snuder i åbredde. Billigt råmateriale til okkerfabrikken ved Silkeborg Langsø. Den lå der, hvor nu den brede omfartsvej skærer over dalen. Jeg nævner dette i håb om, at læsere, som véd noget om lignende aktiviteter i Sønderjylland, lader os høre derom, altså okker brugt som malerfarve.

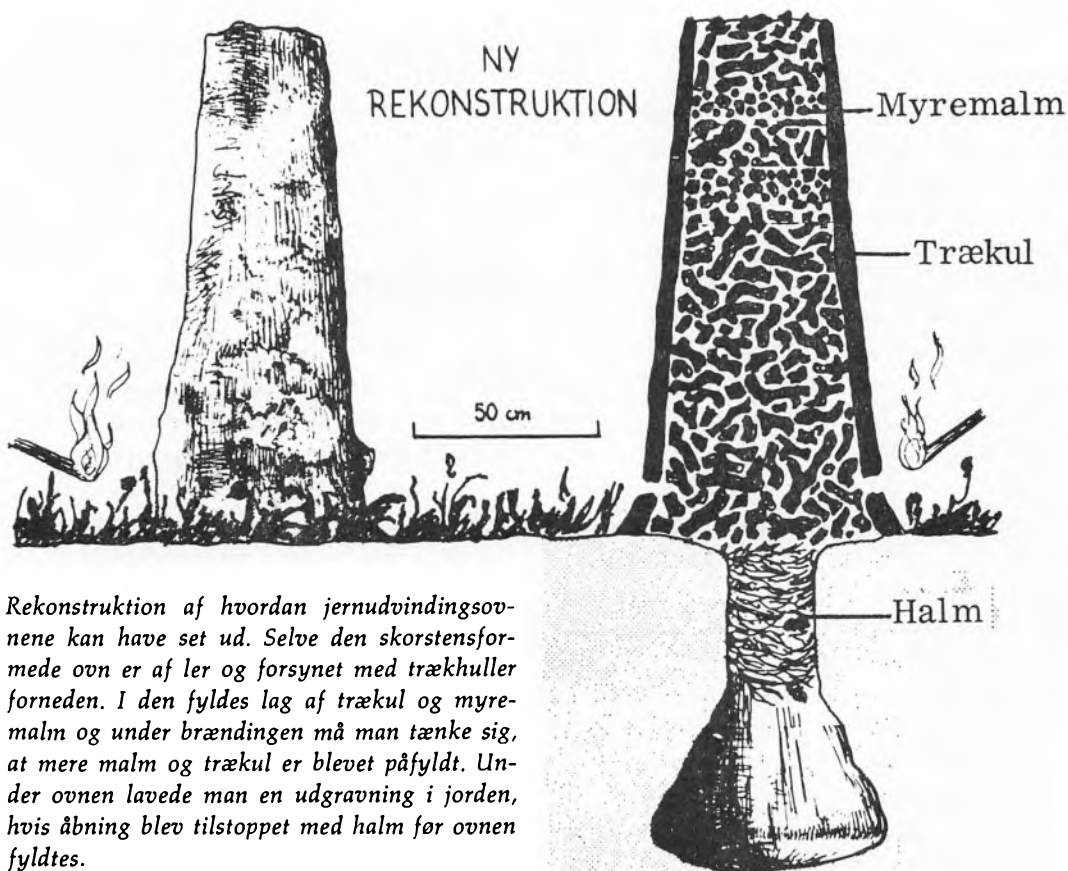
Okkerens dannelsesproces er i princippet den samme som myremalmens og i sin slutfase uhyggelig godt kendt. Alle jernforbindelser og alt ubeskyttet jern, der påvirkes af atmosfæren, det vil sige ilt og vand, har samme endeligt. På bilen hedder det rust, i kilder okker, i engens græstørv myremalm, i mosen er det blevet kaldt okkermalm, det kan være en blanding af løser og fastere dele, mest løse. Grundvandet indeholder op-

løste jernforbindelser, oftest som jernkarbonat, kulsurt jern. Når det under bevægelse op fra jorden mod atmosfæren møder luften, og trykket mindskes, går der kulsyre bort, og samtidig iltes jernet.

Nu vil nogen nok spørge: Hvorfor udskiller én kilde mangan – der var slet ingen okkerfarve i Kongens Kilde – og en anden jern? Så bliver jeg svar skyldig og kan kun sige, at det netop er almindeligt, at begge metaller udskilles sammen, men i meget forskellig indbyrdes mængdeforhold, dog næsten altid mest jern. Det er derfor, den sønderjyske malms seneste historie blev så broget og tilsynet med den så vanskeligt, idet man for manganets skyld ville sikre sig den manganrigeste malm. Men først noget om forekomsten af malmen.

Sommeren 1939 var lige så tør som den i 1976. Da var jeg med til en geologisk kortlægning af »Tinglevbladet« og gik dagevis på sandede marker og enge, hvor der var en mængde større og mindre pletter med myremalm. I de afsvedne marker trådte disse pletter tydeligt frem som nøgne hårde flader, hvor det stikbor, jeg gik med og normalt skulle stikke 1 m ned i jorden, ikke kunne stikkes så meget som 1 cm ned. Malmen har aldrig ligget mere synlig, og til held for historien var D.G.U.s kemiker Werner Christensen med til kortlægningen, den rette til at gå og se malmen og få ideer, som vi skal høre om.

Navnet myremalm er ikke rigtig betegnende. Myr er et nordisk ord og betyder mose, men som vi så, og som alle landmænd, der har den i jorden, ved, så ligger den hårde malm oven på sand og i selve græstørv, kun dækket af ganske lidt plantevækst, som i rigtig tørre somre kan være brændt bort. Det tyske navn Raseneisenstein, græstørvjernsten, er rammende, men myremalm ligger unægtelig bedre på tungen. Tykkelsen af laget kan variere fra nogle centimeter til omkring en meter, oftest dog et sted derimellem.

Rekonstruktion af hvordan jernudvindingsovnene kan have set ud. Selve den skorstensformede ovn er af ler og forsynet med trækhuller forneden. I den fyldes lag af trækul og myremalm og under brændingen må man tænke sig, at mere malm og trækul er blevet påfyldt. Under ovnen lavede man en udgravning i jorden, hvis åbning blev tilstoppet med halm før ovnen fyldtes.

Ved opvarmningen vil jernet blive blødt og klæbende og hæfte sig til ovnens inderside. Den øvrige del af myremalmen vil derimod smelte og løbe ned i jordhullet, hvor halmen i mellemtiden er brændt væk, og danne den såkaldte slagge, som er særdeles modstandsdygtig overfor nedbrydende kræfter, og følgelig – når den findes i jorden – kan bruges som vidnesbyrd om tidligere tiders malmudvinding.

Samme ovn har antagelig kunnet bruges flere gange. Efter afslutningen af hver brænding, er det fastklæbende jern blevet stødt ned i ovnens bund, hvorfra man så har raget det ud.

Billede og tekst efter O. Voss, „Skalk“, 1963, 2 og 7.

Her bør indskydes den bemærkning, at man i snak med bønder skal passe godt på ordvalget. Mange siger al om myremalm, men bruger muligvis samme ord om rigtig al, dog sådan, at hvis der er tvivl, siger de jernal om myremalm og sandal om al. Man kan få hel klarhed over, hvad vi taler om, når man om jernal siger: den, der holder sig og kan bruges til vejbelægning, og om sand-

al: den, der smuldrer, når den brækkes op. Sandal er dannet af nedsivende vand lige modsat myremalm.

For at gøre det yderligere indviklet kaldes her i Frøslev al for klimp, og nogle mærkelige »øer« af gammelt flyvesand med hård al i bunden hedder klimper, et ord, der nu indgår i geologisk sprogbrug. Men det er en anden historie.

At det især er på sandfladerne, myremalmen er udbredt, skyldes ikke tilstedeværelsen af ekstra meget jern, men de kemiske betingelser, først og fremmest surhedsgraden, der er stor, fordi kalken er udvasket og bundfældet andetsteds. Kalkudskillelser af grundvandet, kildekalk, søkalk, mosemergel, kedelsten og hvad det nu kaldes efter stedet, hvor det sker, skyldes, at kulsyre går bort. Kildekalk, også kaldet frådsten, er brugt som bygningssten til mange danske kirker, i Sønderjylland dog kun til Starup kirke, men den er skøn at skue.

Jeg slipper ikke dette med stoffer udskilt af en vandig opløsning uden »for et syns skyld« at sammenstille: Kulturen i Danmarks stenalder var i meget høj grad afhængig af flint, som er dannet ved udskillelse af kiseltsyre i havvand. Den var Danmarks rigdom, vi kunne udføre råstoffet. Brydning og transport var let, fordi flinten dannes som konkretioner, »sten, der vokser«, altså knolde lige til at tage op, hvor isen strøede dem ud, eller pille ud i de hævede kridtlag fra fortidens hav. I jernalderen og stedvis helt frem til o. år 1600 var myremalmen en rigdom, men samtidig og vel i særlig grad i nyere tid en fattigdom for agerbrugeren. Kildekalk var, hvor den kunne bruges, en dejlig bygningssten, blød at skære i og altså let at tildanne i mange størrelser, og så hærdner den i luften og bliver stærkere og stærkere og vist egentlig også kønnere og kønnere. Naturens gode gaver til kulturen, af vand er de kommet.

Myremalm er godt til meget

Udnyttelse af myremalmen. Hårdheden gør den brugelig til vejbelægning. Den er god til at fylde huller i en markvej.

Myremalmen er også brugt som bygningssten i nogle kirker og ret ofte i kirkegårdsdiger.

Knust er den god at blande i svinefoder.

Men det er jo jernudvinding af myremalm, der særlig interesserer her. Her i Sønder-

jylland sandede egne, hvor der er så megen let tilgængelig myremalm, og hvor der også har været skov nok til kulsvindning, måtte man forud vente, at mange smeltepladser ville røbe sig for den opmærksomme jordbruger, og det har været tilfældet.

Jernudvindingsprocessen

Der kom først rigtig fart i studiet af jernudvindingen, da Johannes Bruun i Drengsted begyndte at afdække slaggegruber som rester af jernudsmeltningsovne på sin jord og så fik forbindelse med museumsinspektør Olfert Voss. Det blev til, at ialt 150 slaggegruber afdækkedes – de lå til dels på række. Der har været system i foretagendet.

Denne tæthed har fået nogle til at tro, at der her var en koloni af indvandrede specialister, et industrikvarter så at sige. Jeg er dog mest tilbøjelig til at tro, at den lokale befolkning havde lært sig kunsten og skaffede sig indtægter ved siden af landbruget. Hver enkelt slaggeklump repræsenterer kun én brænding, altså siger tallet 150 ikke så meget. Ovnene over jorden menes at kunne være brugt mere end en gang, men den kunne vel flyttes, og det var lettere at grave en ny slaggegrube end at grave den gamle op, og hvad skulle de så med slaggeklumpen, den lå jo godt, hvor den lå. Endelig er der mange udsmeltningspladser landet over, flest i Jylland. Jeg støtter mig her også til Werner Christensen, som skriver: »Når sporene efter jernudvinding er så udbredte, må det være et bevis på, at den lokale befolkning selv har fremstillet jern, hvor der har været betingelser derfor.«

Jeg sammenholder det med, at bønder med mose producerede tørv til salg, bønder med passende ler og helst også tørvejord producerede teglsten i langt flere tilfælde, end de fleste i dag aner. Nok har jeg hørt om, at bønder med teglovne fæstede en »Lipper«, en teglbrænder fra Lippe-Detmold, til hjælp, men også kun som lejet medhjælper. Sådan er vel omvandrede udlærte svende brugt,

Myremalm egner sig fortræffeligt til vejudbedringer.

men en hel invasion af fremmede kan jeg ikke tænke mig som forklaring på jernudvindingen.

Jernovnene i Drengsted røg i tidsrummet omkring 200 år e.Kr., men den hjemlige produktion af jern har ifølge arkæologernes undersøgelser fundet sted fra ca. 400 f.Kr. til ca. år 1600. Jeg holder mig her kun til Drengsted og vil i øvrigt ikke gå nøjere ind på udvindingsprocessen. Efter god dansk tradition forsøgte Voss og hans medarbejdere at gøre jernalderfolkene kunststykket efter, og da det ikke gav det gode resultat, forsøgte Varde Stålværk sig og fik i hvert fald en række fine smedede pilespidser som resultat.

I 1938–39 blev der brudt myremalm vest for Sofiedal ganske tæt ved grænsen, for resten lige ved siden af de spor af trækulmiler, jeg skrev om i Sønderjysk Månedsskrift juni 1942. Grosserer A. Laursen fra Odense

fik en leverance af dansk myremalm til et jernværk i Lübeck. Sådan skriver Werner Christensen efter at have bemærket, at lignende produktion var begyndt i Sydslesvig som beskæftigelsesforanstaltning. Han nævner det ikke som resultat af de mange vandringer og samtaler i terrænet mellem ham selv og Sigurd Hansen og på det praktiske område med A. Laursen. Det gav flere resultater. Ræsonnementet ved denne første brydning, som jeg interesseret fulgte med øjne og øren, var: For det første beskæftigelse i en tid med mange arbejdsløse, for det andet forbedring af jorden, man kunne næsten kalde det dyrkningsmodning, for der var en halv meter hård malm lige op i græs-rødderne, for det tredje erhvervelse af brugbart råstof. Efter hvad jeg mente at forstå, kunne kun sammenspillet mellem de tre gøre det økonomisk forsvarligt. Der blev lagt lette tipvognsspor langs profilet, så jorden

Kort over vort nuværende kendskab til myremalmens udbredelse i Danmark. Signaturen viser mængden af forekomster fordelt på målebordsblade. En udfyldt cirkel angiver, at der praktisk talt findes myremalm overalt i det pågældende område, mens en tom cirkel betyder meget spredte fund. Et + betyder skriftlige oplysninger (litteratur, arkiver etc.) om myremalm uden mængdeangivelser. (Werner Christensen. Danmarks Geologiske Undersøgelser 1962).

ikke blev kørt i stykker, og nu er den godt opdyrket, hvorved desværre mine »kulpolde« er blevet usynlige.

Krigen standsede denne udførsel, men så kom cementfabrikken »Norden« i Ålborg, underafdelingen Cement-Jern-Kompagniet (C.J.K.) i 1941 ind i billedet og gik sammen

med Sigurd Hansen og Werner Christensen i gang med en nøjere opmåling af nogle malmforekomster og undersøgelse af malmens sammensætning. Derved opdagede man, at mængderne var større end antaget. Og hvad der var skelsættende for bedømmelsen af hele spørgsmålet myremalm: Der

var malm, der indeholdt lige så meget mangan som jern. Jeg som nysgerrig tilskuer fik et praj om, at det var tys-tys, for mangan er vigtig i krigsindustrien. C.J.K. gik i gang med at bryde malm og fremstillede råjern deraf. Det var af stor betydning, da tilførslerne udefra svigtede.

I 1942 dækkedes derved halvdelen af vort hjemlige forbrug af råjern. Men selskabet var særlig interesseret i den manganholdige malm, og dets kemikere eksperimenterede med at finde metoder til fremstilling af blandt andet mangansulfat og fik taget forskellige patenter, men kom ikke i gang med nogen produktion, før krigen standsede. I årene lige efter krigen modtog stålvalseværket i Frederiksværk nogle hundrede tons manganrig myremalm fra Sønderjylland, og denne blev anvendt som flusmiddel ved stålframstillingen.

Et flusmiddel er et stof, som ved at blive blandet med et fast stof, som skal smeltes, nedsætter smeltepunktet for hele massen uden at skade den. Det er en regel, at blandinger har lavere smeltepunkt end de enkelte komponenter i blandingen. Så faldt det mig ind at spørge, om mændene ved ovnene i Drengsted kendte en fidus med at iblande manganmalm for at lette smeltningen af erten. Ingen af dem, der har skrevet om forsøgene, har nævnt noget om, hvordan den anvendte malm var beskaffen, skønt vi nu vidste, at der var forskel på myremalm. Manganmalmen er mørkere og mattere i bruddet. Jeg spurgte nylig Werner Christensen, hvad han mente om den sag, og han svarer, at der findes spor af ovne som dem i Drengsted oppe i Midtjylland, hvor der ikke er manganholdig malm, så jeg tier.

Et godt dansk initiativ

Koreakrigen i 1950 betød, at efterspørgslen efter råstoffer steg. I september fik Werner Christensen arrangeret et møde i Tønder med Statens Jordlovsudvalg og grosserer A. Laursen, hvor situationen og de

forskellige muligheder for malmens udnyttelse blev drøftet. Her blev planerne om at udnytte den manganholdige malm til fremstilling af mangansulfat lagt; mangan er et nødvendigt stof for afgrøderne, idet mangel deraf viser sig som lyspletsyge. Werner Christensen skrev et »Memorandum vedrørende forekomster af myremalm, okker og manganmalm og muligheder for disses brydninger og udnyttelse« og sendte det til alle interesserede myndigheder, institutioner og virksomheder. Her blev der naturligvis peget både på beskæftigelse, grundforbedring og valutahensyn. Kort fortalt der blev udstedt eksportforbud for myremalm med over 10 pct. mangan.

Det blev pålagt D.G.U., og det vil sige Werner Christensen, at administrere overholdelsen af forbudet. A. Laursen fik således i hovedsagen monopol på den manganrige malm og begyndte en produktion af mangansulfat på åben mark vest for Bjolderup. Denne begyndelse har P. Tramm fortalt mig om. Han var betroet mand ved fabrikken i alle årene undtagen det sidste, da han gik af på grund af alder.

De begyndte i dobbelt forstand på bar bund, fik først en dyngemalm lagt hen på den åbne mark, brugte så tiden fra februar til langt hen på efteråret med at eksperimenter sig frem til en brugbar metode for at få mangansulfat ud af malmen. Grundprincippet var at brænde manganmalmen sammen med en svovlforbindelse, nemlig brugt gasrøsmasse, som blev købt på gasværkerne rundt omkring, en hel del i København, men også fra Odense, Sønderborg og flere steder. Blandt de forsøg, der blev gjort, var også brænding i primitive miler efter gamle forbillede.

Til sidst fandt man frem til en tunnelovn efter lignende princip som teglværkernes. Vogne førtes frem i en bestemt rytme hen mod brandstedet i tunnelen og afkøledes igen på den sidste del af turen. Det brændte produkt blev blandet med hakkelse i en silo

og overhældt med vand, som med svovllilten giver svovlsyre, der så forbinder sig med manganet til mangansulfat, som i opløst form tappedes ud af siloen gennem et filter, hvorefter det inddampedes. Fem tons hvidt kornet stof uddraget af 25–28 tons malm og fyldt i sække stod klar til afgang pr. døgn i den tid, fabrikken gik bedst. Der var ikke violduft om fabrikken, men vi var stolte af den. Godt dansk initiativ.

Tre slags malm

Men nu var det, som om forbudet skabte interesse for al vor malm. Den var pludselig delt op i tre slags. Manganmalmen for os selv, den manganfattige malm for jernværker i udlandet, og okkermalmen, som den nu blev kaldt. Denne løse form bruges som gasrensemasse. Den optager svovl, når gassen ledes igennem den. Dette opdagede J. C. G. Hovitz, Danmarks første gasværksbestyrer, allerede i 1858 som den første i verden. Dynastiet Dalgas leverede rensemasse til gasværker både i Danmark, Norge og Sverige. Man sorterede ikke malmen ud i hård myremalm og okkermalm, men knuste ganske enkelt myremalmen til passende gennemtrængelighed for luft.

Nu blev der sorteret. Allerede i foråret 1951 søgte fem firmaer om lov til at eksportere manganfattig malm til engelske gasværker, og om efteråret samme år fik A. Laurson en større ordre af hård myremalm til tyske jernværker. Eksporten af malm androg i 1951 55.700 tons og steg i 1952 til 178.600 tons for hele landet, den største årlige eksport af malm, vi har haft. I 1953 var mangansulfatfabrikken færdigbygget og anvendte årlig 5–6000 tons manganrig myremalm til fremstilling af mangansulfat. Dette nødvendiggjorde en effektiv sortering af den sønderjyske malm, der gennemgående er rigere på mangan end malmen længere nordpå. Det er let forståeligt, at eksportører, særlig de, der skaffede de tyske jernvær-

ker malm – de kunne nemlig få overpris for mangan i malmen – følte sig generede af forbudet.

Omtalte kontrol, der jo helst skulle udføres på brydningsstedet, var en næsten umulig opgave. Det var en hektisk og forvirret tid, vanskeliggjort også af, at myndighederne ikke ville fratage en eksportør tilladelse til eksport, fordi han bevidst havde overtrådt forbudet mod udførsel af malm med over 10 pct. mangan. Men alt imens mindskedes malmforekomsterne. Og jorderne forbedredes. Til gavn for fabrikken i Bjølde-rup blev der gennem handelsministeriet i 1959 ydet den et lån til oplagring af manganrig malm, og 40.000 tons blev brudt og oplagret. Dermed var de fleste malmforekomster af betydning fjernet i vor landsdel.

Der er morsomme fodnoter til historien. Man købte nemlig også okkermalm og manganfattig myremalm, der eventuelt kunne knuses. Af den udførtes der partier til gasværker så langt borte som Indien og Sydamerika, men nok især til danske gasværker, som endnu eksisterede i et vist antal. Gasværkerne betalte for varen, brugte den til rensning af gassen for svovl og var bagefter kun glade for, at mangansulfatfabrikken ville tage den brugte vare tilbage. Det gjorde fabrikken gerne, for nu indeholdt den jo svovl og var værdifuld som udgangspunkt for svovlsyre. Det var genbrug!

En afspejling af tyve års virke på Sønderjyllands sandede marker, og samtidig et stykke historie i sig selv, er beretningen om Åbenrå som malmudførselshavn. Jeg har bedt havnemester A. W. Matthiesen »grave malmen frem« af de gamle papirer. Han viste os stor velvilje og sendte mig denne liste, som jeg synes skal vedføjes i sin helhed, fordi den viser en bevægelse op og ned i en på det felt bevæget periode. Jeg skal blot tilføje, at jeg har hørt, at i hvert fald en del af de afsejlene skuder nåede deres mål Duisburg ad kanaler inde i fastlandet.

Malmen slap op. Fattige landbrugsjorder

Oversigt over malmeksport fra Åbenrå Havn i årene 1951-1971.

Første skib sejler 26.7. 1951, da M/S Weser T har lastet 170 ts. myremalm til Brake. Afslutningen sker 24.7. 1971 med M/S Marianne af Hamborg, der laster 100 ts. okkermalm i tromler til Hamborg; ladningen er bestemt til Indien.

	tons myremalm		tons myremalm og okkermalm
1951	28 617	1962	12 894
1952	48 343	1963	9 753
1953	93 382	1964	10 385
1954	39 623	1965	5 224
1955	8 313	1966	4 663
1956	9 106	1967	2 871
1957	13 127	1968	1 595
1958	14 187	1969	592
1959	9 448	1970	1 050
1960	9 786	1971	2 189
1961	9 958		
			I alt afskibes 335 106 tons

Der blev ligeledes afskibet enkelte laster fra andre sønderjydske havne, men det var i meget lille omfang ialt kun ca. 5000 ts.

blev rigere derved, en jordforbedring, der tilmed gav lidt rede penge til ejerne, som betaling for malmen. Fabrikken i Bjolderup standsede i 1970.

Tinglev Hedeslette. Jeg boede midt på den i ni år uden at blive rigtig ven med den. Jeg er født mellem Jyllands bakker og føler mig nede, når jeg er omgivet af flad mark, så langt øjet rækker. Horisonten er jo altid i øjehøjde, altså over det sted, hvor mine fødder står. Jeg er midt i en flad skål. Men jeg begyndte med at finde rigdom i hedemoseerne, planter og dyr. Det førte til, at jeg fandt masser af tørvekul-milerester, senere også spor af trækulmiler på en stor træløs flade, altså har der været løvskov derude. Jeg fandt myremalm, som var noget man læste om i en mineralogi. Jeg fandt in-

teressante forekomster af gammelt flyvesand og forfulgte dem op i hele Vestjylland. Og jeg opdagede spor af mennesker i det alt sammen. Forvandling af sure græsningsarealer til frodig agerjord ved afvanding og anden form for intensivering. Bondens forhold til tørvemoseerne. Og til myremalmen, langt, langt tilbage og i mine bedste arbejdsår. Jeg blev ven med sletten.

Kilder:

Werner Christensen: Myremalm. Dansk Natur – Dansk Skole, årsskrift 1966.

Olfert Voss: Artikler i Skalk 1963, nr. 2 og nr. 7.

Robert Thomsen: Forsøg på rekonstruktion af en fortidig jernudvindingsproces. Kuml 1963.

Solvig mølle.

Thømislægten

AF J. CHR. BENDORFF

J. Chr. Bendorff, Øster-Højst, har fundet en lang række enkeltheder om en vestslesvigsk slægt.

Mod slutningen af 1600-årene boede på Solvig mølle i Hostrup sogn Anne og Hans Hansen Thømi. Da Solvig mølle sammen med den daværende ejer på Solvig på det tidspunkt forlængst havde flyttet deres kirkegang til Hostrup og indlemmet under dette sogn, er der ingen mulighed for at finde deres nærmere personlige data, idet kirkebogen for Hostrup sogn først er begyndt 1734.

Anne og Hans Thømi havde en datter, Hedevig, der blev født 1695. Hun blev ca. 1720 gift med Laust Petersen eller Schnitzer, som han kaldtes. Kort efter 1722 har de erhvervet gården Ellehus i Højst sogn, der dengang benævnes som halvgård. Her døde

Laust Petersen 1747, 55 år gammel. Hans hustru overlevede ham i 11 år, idet hun døde 1758.

Deres søn, Peter Lausten, der overtog gården efter dem, giftede sig 1747 med Maria Hansdatter, født 1724, datter af Hans Christensen i Søvang, Højst sogn. I dette ægteskab fødtes sønnen, Lorentz Petersen, der senere bosatte sig i Smedager i Bjolderup sogn, og sønnen Hans, der døde 1758, 7 år gammel.

Peter Lausten blev tidlig enkemand, idet Maria døde 1751, kun 27 år gammel, og der gik en årrække, inden Peter Lausten giftede sig igen. 1757 indgik han ægteskab med Margrethe Hinrichs, født 1737, datter af gårdmand Hinrich Hokkerup og Christine i Holm, Højst sogn. I de følgende år voksede syv børn op i hjemmet på Ellehus, nemlig

Ellehuset.

to sønner og fem døtre. Datteren Maren døde, da hun var tre år. Sønnen Hinrich bosatte sig i Braderup; det samme gjorde datteren Christine, da hun giftede sig med Hans Marcussen der. Anne Maria opholdt sig ved moderens død ligeledes i Braderup. Så var der Hanna, der blev gift med Edlef Hansen i Klixbøl. Alle disse fire søskende blev altså bosiddende syd for den nuværende grænse. Endelig var der Maria, den eneste af døtrene, der blev i nærheden, idet hun blev gift med Peter Brink i Asp ved Bredebro. Derimod blev sønnen Hans Petersen Thømi, født 1768, faderens arvtager på Ellehus. Han giftede sig 1794 med Anne Kiestine Hoeck, født 1771, datter af gårdmand Hans Callesen og Marie Hoeck på Lundsgaard, Højst sogn, (de lod deres børn døbe med moderens pigenavn).

Hans Thømi kom imidlertid til at sidde i trange kår på fødegården. En række indførelser i Skyld- og Panteprotokollen i de følgende årtier vidner derom. Allerede 1795 afhændede han den nu længst forsvundne mindre ejendom »Lille Svinborg«, som han

en årrække havde været i besiddelse af. I 1820 var han økonomisk kørt så fast efter de svære kriseår, at han så sig nødsaget til at opgive. Han var kommet i ret alvorlig gæld til blandt andet Tønderkøbmanden Berrend Hasse. En mand fra Jylland ved navn Peter Rostbøll overtog nu Ellehus med påhvilende gældsforpligtelser og ansatte en forpagter ved navn Carsten Bohsen.

For Hans Thømis vedkommende kom livet herefter til at forme sig noget anderledes. Han flyttede til en mindre ejendom i Højst, hvor der sideløbende var kro. Her døde hustruen 1827 og han selv samme sted 1845.

Marie og Hans Thømis fem børn var følgende: Margrethe, der giftede sig med gårdmand Hans Callesen i Højst. Marie, der blev gift med degn Chr. Hinrichsen i Højst; han døde 1843 og efterlod fire børn. Marie giftede sig året efter med Rasmus Nissen Hansen, og formynderskabet over hendes fire børn blev overdraget hendes ældste bror Hans Hansen.

Dernæst var der sønnen Nis Hansen, der ved faderens død far adjunkt i Aarhus og

senere præst i Vester Sottrup, hvor han døde 1866. Han kaldte sig Nis Hansen Bondesøn eller vedføjede sit navn »den sidste bondesøn«, antagelig fordi han var den yngste af to brødre, der var født på Ellehus.

Datteren Agathe giftede sig som 41-årig med den 23-årige Peter Jensen Jørgensen fra Adelby. De bosatte sig i Løgumkloster, hvor han ernærede sig som landarbejder. Agathe døde allerede 1860, 46 år gammel. Peter J. Jørgensen giftede sig igen året efter med Øllegaard Matthiesen, datter af Boh Matthiesen og Ellen Rostgaard ved Draved. Førnævnte søn, Hans Hansen, blev faderens efterfølger på ejendommen i Højst. Hvorvidt han fortsatte med krovirksomheden vides ikke. Han var udlært snedker eller hjulmand. Han giftede sig med den tre år yngre Marie Elisabeth Hermannsen, datter af skomager Martin Hermannsen og Johanne Marie i Højst. Der blev ham dog ikke forundt et langt levned, idet han døde 1855, 56 år, hvorimod hans hustru levede til 1888.

Af deres fem børn døde en som ganske ung. De efterlevende fire var Martin Hansen, der blev gift med Dorothea Christine Rasmusdatter Rawitt fra Bedsted; de bosatte sig i Andrup i Bedsted sogn. Hans Peter Hansen giftede sig med en søster til broderens hustru, Christine Rasmusdatter Rawitt. Johan Møller Hansen overtog hjemmet efter moderens død. Det solgtes 1893 til snedker og drejer Hans Chr. Bornholdt, der igen efterfulgtes af sønnen Niels Bornholdt, hvis enke, Helene, stadig bebor huset. Endelig var der datteren Anne Kristine, der 1853 giftede sig med høker og kromand i Højst, Anders Carstensen Lorenzen, født 1824 i Ellum og død i Højst 1886. Anne Kristine, der iøvrigt var uddannet jordemoder, døde 1907.

Det ser ud til, at det har været så som så med de økonomiske forhold for Anders Lo-

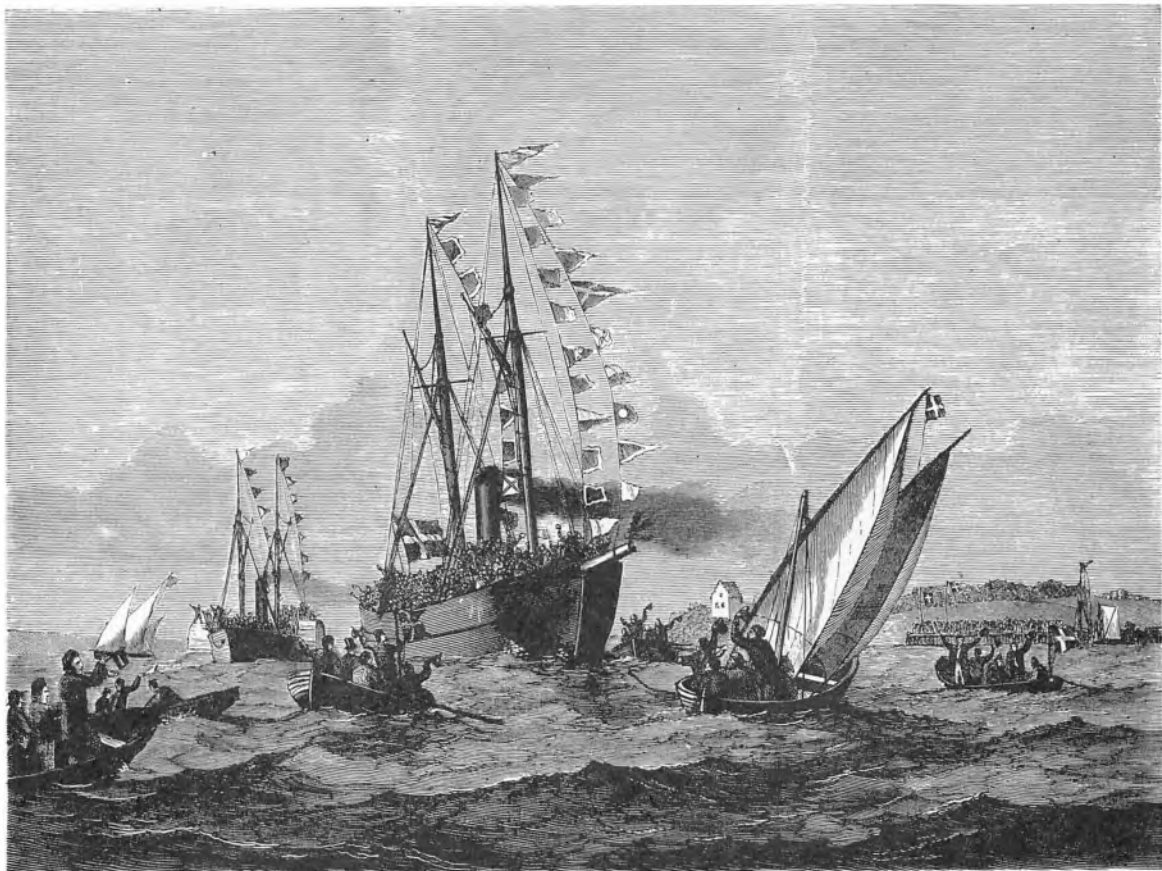
renzen, idet der i Skyld- og Panteprotokollen er indført rigeligt med lån. I kirkebogens døderegister er han også indført som snedker, hvilket kunne tyde på, at hans høker- og krovirksomhed er opgivet på et ret tidligt tidspunkt.

Af deres fire børn er de tre fraflyttet sognet, og deres videre skæbne kendes ikke. Den fjerde, datteren Catharine Marie, født 1855, død 1904, blev 1874 gift med Peter Matthiesen Nissen fra Alslevvraa. Han fødtes 1848 som søn af gårdmand Andreas Nissen og Frederikke Brink. P. M. Nissen købte en gård i Højst, hvor ægteparret bosatte sig. Hjemmet blev velsignet med følgende fem børn: Frederikke, Anne Kjestine, Marie, Anders og Andreas. Frederikke blev gift med Peter Chr. Nissen i Højst, og Anne Kjestine med dennes søn, Johan Frederik Nissen; altså far og søn blev gift med to søstre. Marie blev gift med købmand Tychsen i Tiset senere Flensborg. Anders blev murer og landmand i Alslev. Den ældste af sønnerne, Andreas, født 1877, giftede sig 1907 med Anne Margrethe Andresen, født 1874, datter af Andreas Chr. Andresen og Anne Marie i Søvang.

Andreas overtog fødehjemmet efter faderens død og drev det videre med stor dygtighed. Hans jævne og muntre væremåde gjorde ham afholdt i vide kredse. En vinteraften 1943 døde han ganske pludselig. Anne Margrethe, der var en blid og stille kvinde, overlevede ham i nogle få år.

Deres fire børn lever stadig. Andreas giftede sig med Margrethe Hansen fra Højst og oprettede 1939 ejendommen Ny Kov. Anne blev gift med gårdejer Hans Sørensen, Kastvrå ved Gram, hvor hun nu sidder som enke. Catharina er husbestyrerinde for den yngste af flokken, nemlig kommunalmanden og borgmester i Løgumkloster Peter M. Nissen, der viderefører hjemmet i Højst.

De fleoigke Hjelte's Modtagelse paa Farten gjennem Ørnborgs Sund. Tegnet af B. Bauerholdt.

Københavnerturen sept. 1865

I anledning af direktør Poul Andersens artikel i augustnummeret »Lysttour til Kjøbenhavn« har apoteker, dr. pharm. Hans-Iver Toft, Tønder, sendt nogle samtidige tegninger fra Illustreret Tidende, og gårdejer fr. Ellen Rossen Jacobsen, Aarslev, et foredrag »Slesvigernes besøg i Kjøbenhavn« af C. St. A. Bille, holdt i København 25. 10. 1865 samt nogle sange, der blev sunget paa turen.

1864 var et slemt år for Slesvig, hvor slemt ses af, at sorgen over at være kommen under Tyskland forgrenede sig ud i de mindste landsbyer.

Demonstrationer vare hyppige og overalt, hvor man mødtes, berørte man de politiske begivenheder.

Alle satte deres lid til Frankrig og alle håbede næsten på en ny krig for at få ændret forholdene igen, da de syntes, at det var uholdeligt, som det var.

Hvad der var oprindelsen til Slesvigernes vel nok største demonstration vides ikke, men det vidner bedre end noget andet om, at Slesvigerne var beskikkede til at føre den kamp, der var dem en hjertesag.

Københavnerturen blev en stor oplevelse for alle. Her kunne de frit synge de sange de holdt så meget af, og her kunne de frejdigt tale om deres problemer uden frygt for gendarmen og spioner.

2. september rejste de fra deres hjem under de to farver, som med så stor smålighed

»Danmark, deiligst Vang og Vænge,
Lukt med Bølgen blaa«,
Sad i Sorg og Graad du længe
Under Skyer graae, –
Lad nu atter Folkesangen
Tone liflig over Vangen,
Ved det store Folkemøde,
Hvorved Hjerter gløde!

Heist vi har det gamle kjære,
Frie Dannebrog
Eder, Gjæster, høit til Ære,
For i festligt Tog
Til vor gamle kjære Moder
Hid I stævned Søster, Broder,
Baarne høit af Folkeanden,
Mens I glemte Vaanden.

Dannevirke end vi skue,
Værn af Bryst ved Bryst;
Kald det kun en liden Tue,
Dog det er vor Trøst,
At den Tue godt kan vælte
Store Læs ved Sund og Belte,
Naar Guds gode Time kommer
Med den danske Sommer.

Sønderjyder, I skal vide,
At vort Hjerte slaaer
Fast trods Strøm og Bølger stride
Dog for Danmarks Vaar;
Ja, til Gud vi freidig haabe,
At af Danmarks Blod ei Draabe
Flyde skal, imod Guds Orden,
Imod Syd fra Norden.

Reis med Gud, I Gjæster kjære,
Reis med Trøst og Haab!
Lad os staae paa Vagt med Ære
Uden Angestraab!
End han lever, han den Gamle,
Der os vist igjen vil samle:
»Gud han raader, naar vi fange
Seir« i Dannevange!

Mel.: Menuetten af »Elverhøj«

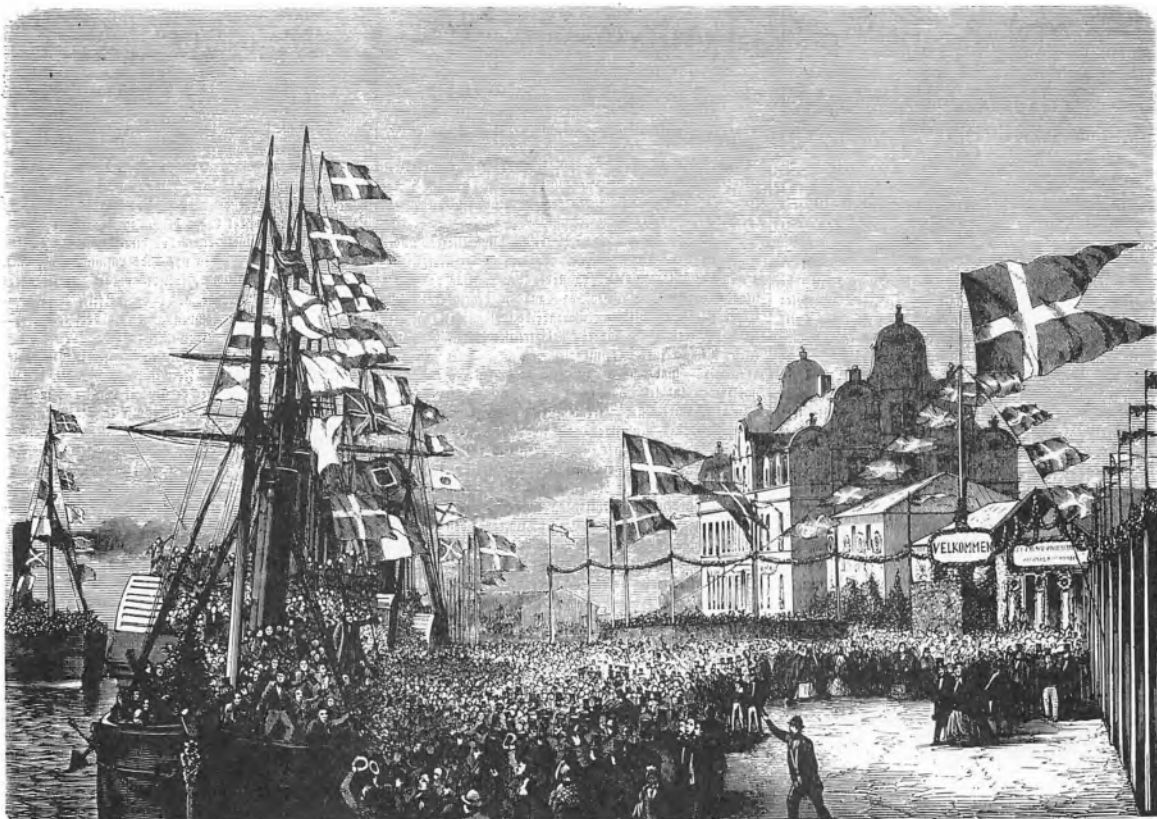
Velkommen – ej til fremmed Jord,
I Danmark selv I bygge –
Velkommen hid, hvor Dansken boer
I Danevældens Skygge!
Fra Livet, bøjet under Aag.
Fra Buret hist, det trange,
Velkommen hjem til Dannebrog
Og til de danske Sange.

Ak, Sangen har forstummet plat.
Hvor før saa liflig drømtes.
Den frøs ihjel hiin Vinternat.
Da Danevirke rømtes;
Og Vaaren kom med Blomsterduft
Og favre Solskinsdage,
Men knap i Danmarks frie Luft
Vi kunde Vejret drage.

Men nu, vi Eder see paany.
Skjøndt kort er Mødestunden,
Da er det som i Morgengry,
Da røres det i Lunden,
Hver lille Fugl da føler godt,
At dømt er Mørkets Rige,
Og, halvt i Drømme, kvidrer smaat
Om Dagen, der vil stige.

Ja Dagen kommer, vi det veed,
Skjøndt kun den sees i Drømme,
Den Dag, da Ørnen, som slog ned,
Maa hjem til Reden rømme,
Da frit i Sønderjyllands Skov
Det røde Flag tør gynge,
Og ikke Lærken blot faaer Lov
Paa Heden Dansk at synge.

Ja derom vaagner Fuglekvad.
Hvorhen I blandt os vandre.
Og derom vil vi hjælpes ad
At drømme med hverandre.
Og om saa snart til Ørnens Klo
I atter bort maa drage,
Vi veed det vist, I Brødre tro!
I komme dog tilbage. *C. Hostrup*

De slesvigske Sjølers Ankomst til Korsør. Tegnet af E. Neumann.

havde været forfulgt af magthaverne.

Man var forbavset over myndighedernes lemfældighed, der var modsætning til det, der ellers blev vist det ulykkelige land.

De tyske blade havde opfordret Vorherre til at lade det blæse og storme, men vejret blev fint, og toget blev et sandt triumftog.

Ved modtagelsen i Korsør blev der sunget en sang, et lille digt, forfattet af digteren C. Hostrup i dagens anledning, og denne lille sang kom til at stå, som Motto for de følgende dage.

Digteren havde skrevet at sangen

»frøs ihjel en vinternat
da Dannevirke rømtes«

men han viste selv i gerningen, at den nationale følelses varme havde vakt en ny vår, da han sang:

»Ja dagen kommer, vi det ved,

skønt kun den ses i drømme,
den dag da ørnen, som slog sig ned
må hjem til reden rømme.«

Det var sangen: Velkommen ej til fremmed jord, og den var trykt i mange eksemplarer, der blev taget med hjem til minde om dagen.

Ved afskedsfesten 5. september blev også sunget en sang, forfattet til dagen. Den var trykt på Triers forlag og sluttede med ordene:

Rejs med Gud I gæster kære
rejs med trøst og håb.

Disse ord stemmer godt overens med Orla Lehmans tale, og Slesvigernes forhåbninger. Alle var gennemtrængte af den urokkelige tro på, at hvorledes det end så ud, og hvordan det ville stille sig i den nærmeste fremtid, så kunne der ikke være tvivl om det danske Slesvigs tilbagevenden til Danmark.

Tilbageblik på Københavnerrejsen 2.-5. september 1865

Der var blandt gæsterne en bondekone fra Als, der måske 1. gang i sit liv besøgte København. Efter at hun var kommen hjem sendte hun »et solidt stykke hvergarn« til

husmoderen og den lille pige, hvor hun havde boet, tillige med et digt, hun selv havde forfattet, og hvori hun udtrykte de følelser, der rørte sig i hende.

Her, fra beltets himmel farved' vove
dvæler blikket end på Sjællands kyst,
tanken svæver over dale skove,
underlig det røres i vort bryst.
Borte er de lykkelige dage
oh, de svandt som flygtig morgendrøm,
minder hellige og dyrebare, tog vi med fra
hovedstaden hjem.

Ja det var en overvættets lykke,
at vi i vor trængselsfulde nat
søstres, brødres hænder kunne trykke,
O, hvor det vort hjerte gjorde godt.
trofast læste vi i deres blikke:
Dansk som de vi var og ere jo,
åndens slægtskab, det ophører ikke
Danmark vi til døden ere tro.

At vor gamle moder er lemlæstet,
og vi er et led af knuste lem.
Intet under, at vi længtes efter
at gjense den elskede igjen.
Var det og kun blot for nogle timer,
at vi os ved hendes moderbryst
kunde kvæge, styrke og udhvile –
o, hvor var det dog en salig lyst.

Vi har været ved kong Fredriks kiste.
Der at dvæle gjorde os så godt,
Vi har følt en sagte stemme hviske:
»Fatter kun et trøstigt fremtids-håb.
Ørnen skal sit rov tilbage give
Stolte voldsmand vist ydmyges skal,
Drag kun hjem til Als, det ynderige –
husk: jeg kaldte det mit eget Als.

Har man end os lagt i tyske lænker
vil en grådig ørn fortære os,
har man os end dybt og blodig krænknet,
er vort himmelfaldne Dannebrog
blevet sønderrevet og forhånet
af meensvorne fejge uslinge,
er det helligste ej blevet skånet –
enden er jo endnu ikke der.

Nu velan, så vil vi trøstig ile
til vort før så lykkelige hjem
Nu er det så trist, fordi der sniger
slanger i vor Eden sig omkring.
Men, vil Gud, de kan os ikke skade,
ej de dræbe kan vort fremtidshåb:
Als et bed i Danmarks skønne have,
kun i danske hænder trives kan.

Haver alle tak, I dyrebare,
som i eders hyggelige hjem
os så gjæstfrit imodtaget haver,
det skal aldrig vorde glemt
Bondeklædt i hvergarn og i vadmel,
ind til københavn vi dampede,
snart udhvilede vi i paladser,
det er godt at høre Danmark til.

Danske hjerter sloge os imøde,
danske ord, vort øre mødte kun
uskylds hvide kors i dug den røde
overskyggede os, hvor vi kom.
Disse minder skal os tro ledsage
på vor fremtids ubekjendte vej,
lever alle vel i hovedstaden,
lever vel, men o, forglem os ej.

en taknemmelig bondekone på Als

Avisindex for 1975

VED NIELS H. KRAGH NIELSEN, RØDDING

Følgende forkortelser er anvendt:

Flensborg Avis: FLA.

Jydske Tidende: JT.

Der Nordschleswiger: DN.

Vestkysten: V.

A. BIBLIOGRAFI . HJÆLPEKILDER . ARKIVVÆSEN

- 1 *Bonefeld, Olav J.*: En afbrudt audiens på Lyksborg slot. [Sørup-sedlerne]. (JT 20.4.)
- 2 *Bonefeld, Olav J.*: B + Z + L + E + Z + N + H + Z + S + H + [6 schilling 1724, slået af biskop Christian August til bispedømmet Lybeck]. (JT 12.1.)
- 3 *Bonefeld, Olav J.*: Endnu et par episoder fra Angel. (JT 27.4.)
- 4 *Bonefeld, Olav J.*: Johannes Holtz fra Tønder [nødpengesedler]. (JT 23.3.)
- 5 *Bonefeld, Olav J.*: Minder fra lykkelig tid. Afstemningen og Genforeningen i 1920. (JT 26.10.)
- 6 *Bonefeld, Olav J.*: Den sidste hertug i Sønderjylland [præmiemedalje]. (JT 21.9.)

B. HISTORISKE ORGANISATIONER . MUSEER . TIDSSKRIFTER

- 7 50. Mal »Deutscher Volkskalender«. – Anm. af Harboe Kardel. (DN 9.12.)
- 8 Nordslesvigske museer 2 1975. – Anm. af Eskild Bram. (JT 15.3.)
- 9 Heimatkundliche Arbeitsgemeinschaft Nordschleswig. Heft 31/32. – Anm. af Harboe Kardel. (DN 20.9.)
- 10 *-rik*: Gamle kirkebøger giver et utal af oplysninger. (JT 11.5.)

C. PRESSENS HISTORIE . AVISER

- 11 *Møller, Peter J.*: Da Tønderpressen rørte rummelpotten. (V 29.12.)

D. ALMINDELIG HISTORIE

- 12 Sønderjyske årbøger 1974. – Anm. af Eskild Bram. (JT 8.1.)

Før 1864

- 13 *Bagger, Hans*: Ruslands alliancepolitik efter freden i Nystad. – Anm. af Eskild Bram. (JT 15.2.)
- 14 *Grage, K.*: Det var på Isted hede – og så i Øvre Stolk. (FLA 19.7.)
- 15 *Grage, K.*: Fem rædselsdøgn i Frederiksstad [1850]. (FLA 27.9.)
- 16 *Hansen, Bernhard*: Isted-slaget 1850 – og Isted-løven på Flensborg kirkegård. (FLA 14.7.)
- 17 *Jørgensen, Chr.*: En sten og et drama om fire søskende. (JT 18.3.)

- 18 *Nørgaard, Anker*: Søfæstningen ved Haderslev fjord. (V 18.6.)
- 19 *Thomsen, Ingolf*: Man skulle tage til Dannevirke. (FLA 21.3.)
- 20 Die Zeit der nationalen Auseinandersetzung um Schleswig. Ein Blick auf 150 Jahre Grenzlandgeschichte. Von *Hans-Friedrich Schütt* und *Gerd Vaagt*. I–II. (DN 21.10.–22.10.)

1864–1914

- 21 *Hansen, Bernhard*: »De sønderjyske piger«. Lidt om sangenes og billedets tilblivelse samt om de sønderjyske pigers skæbne. (FLA 28.4.)
- 22 *Kronika, Jacob*: Paragraf 5 og et fyrsteligt giftermål. (FLA 4.1.)
- 23 *W. I.*: »Stadig regerer de forbandede prøjsere«. [Fund fra 1866 på Obdruggård]. (FLA 19.9.)

1914–18

- 24 *Bram, Eskild*: Den sønderjyske Siegfried-linie. (JT 16.3.)
- 25 *Buhrkal, Arne*: Soldaten og historikeren. [Peter Kræmer, Vejbløgd, Ø. Lindet. Dagbog fra 1914–15]. (V 6.2.)
- 26 *Clausen, H. C.*: Lys og skygge over en novemberdag. (FLA 12.11.)
- 27 *Friis, Andreas*: Granatilden regnede og bunkeren sejlede. (V 14.7.)
- 28 *Lind, Hans*: En moder favner de befriede børn. Sønderjyske krigsfangers ankomst til København. (JT 27.3.)
- 29 *Nørgård, Anker*: Da Tyskland frygtede krigen fra Danmark. (V 10.3.)

1918–40

- 30 *Kamphövener, Morten*: En samlingsbevægelse, der mislykkedes. (Omtale af Peter Hopp: Bauernkampf und Bauernbewegung i Zeitschrift der G.f. S.-H. G.). (JT 5.11.)
- 31 *Lorenz, Ejnar Ramsing*: Afstemningsplakaten medførte en »vandgang« i Flensborg. (FLA 8.2.)
- 32 *Rud, Harald J.*: »Sangerkrigen i Tinglev«. (FLA 8.2.)

1939–45

- 33 *Feilberg, K.*: Frøslevlejren – »Gestapos feriekoloni«. (FLA 15.9.)
- 34 *Feilberg, K.*: Frøslevlejren, helvedes forgård – himmeriges tærskel. (V 16.8.)
- 35 *Froda, Gerda*: Et menneskeligt dokument. [Karantænestationen i Kruså april 1945]. (FLA 6.9.)
- 36 *Grievé, Sonja*: Putten (Holland) – Ladelund (Deutschland). (DN 10.10.)
- 37 Lord Haw Haw kaldte sig Hansen i Flensborg. (FLA 18.10.)
- 38 *Mågård, Jørgen*: Frøslevlejren og fredningslovens 100 år. (JT 11.6.)
- 39 *Noack, Johan Peter*: Det tyske mindretal i Nordslesvig under besættelsen. – Anm. af: Eskild Bram (JT 6.2.), E.H. (V 7.2.) og Paul Koopmann (DN 15.3.)
- 40 *Spliedt, Manfred*: Jeg har truffet for mange, der uden grund skammer sig. (FLA 4.4.)
- 41 *Spliedt, Manfred*: Sådan en dum knægt. – Anm. af: Eskild Bram (JT 18.3.), Egon Hansen (V 20.3.) og O. M. Olesen (FLA 22.3.) – Bjørn Svenssons Rundfunk-Kommentar im Wortlaut (DN 21.3.)

1945–

- 42 *Bram, Eskild*: Om at kende sin nabo. (JT 7.11.)
- 43 *Carlsen, Paul*: Tyskerne har forandret sig mere end danskerne. [Interview med Troels Fink]. (FLA 3.4.)

- 44 *Hansen, Ernst Sigfried*: Vor zwei Jahrzehnten wurde der Knoten gelöst. [Mindretalsforhandlingerne]. (DN 29.3.)
- 45 *Kaadtman, Peter*: Fünf Thesen per Distanz. (DN 5.4.)
- 46 *Nørgård, Anker*: Vendepunktet. 20 års dagen for København- og Bonn-erklæringerne. (V 29.3.)
- 47 *Stehr, Rudolf*: Die Bedeutung der Minderheiten-Erklärungen. (DN 29.3.)
- 48 *Thomsen, Ingolf*: Slesvigeren, en længsel – og et dilemma. (FLA 11.6.)

1945– Nordslesvig

- 49 *Fink, Troels*: Hjemmetyskernes identifikationsproblem I–II. (Om Kai Detlef Sievers: Beiträge zur Frage der ethnischen Identifikation des Bundes deutscher Nordschleswiger). (FLA 15.12., 16.12.)
- 50 *Gläser, Hans-Jürgen*: »Deutschsein« in Nordschleswig. (DN 3.5.)
- 51 *Hansen, Ernst Sigfried*: 30 Jahre nach der Gründung des Bundes deutscher Nordschleswiger. (DN 22.11.)
- 52 Hvad er det, der adskiller os dansk-tysk. – *Hjalmar Havelund* har for Berlingske Tidende arrangeret et møde mellem to unge fra henholdsvis dansk- og tysksindet miljø. (FLA 17.12.)
- 53 *Kardel, Harboe*: Jeder ist mitverantwortlich. (DN 11.10.)
- 54 *Nørgård, Anker*: I Sønderjylland sidder man ikke og hugger i det. [Samtale med amtsborgmester Erik Jessen]. (V 31.12.)
- 55 *Petersen, Hans*: Mindretallet vil bevare sin livskraft. [Samtale med fmd. for BdN Gerhard Schmidt]. (JT 8.6.)
- 56 *Rudbeck, Fr.*: Er Sønderjylland ved at få slagside? (JT 8.3.)
- 57 *Rudbeck, Fr.*: Fra troskabens ø til splittet mindretal. (JT 25.5.)
- 58 *Rudbeck, Fr.*: Hastigt svandt den lyse sommer. (JT 18.7.)
- 59 *Rudbeck, Fr.*: Mindretallet, der aldrig fik gjort op med fortiden. (FLA 29.5.)
- 60 *Rudbeck, Fr.*: 30 år efter befrielsen – og hvad har vi nået. (FLA 31.5.)
- 61 *Sievers, Kai Detlef*: Beiträge zur Frage der ethnischen Identifikation des Bundes deutscher Nordschleswiger. – Anm. af Rudolf Stehr. (DN 21.6.)

1945– Sydslesvig

- 62 G. B.: Da kvinder måtte gå i brechen. (FLA 30.8.)
- 63 *Hansen, Bernhard*: Danske dage i Sydslesvig. (FLA 8.5.)
- 64 *Jensen, Henning*: Når dansk sindelag overlever. (JT 23.1.)
- 65 *Johannsen, Svend*: Dagbogsoptegnelser og erindringer 2. del, 39–62. (FLA 2.1., 3.1., 4.1., 6.1., 7.1., 8.1., 9.1., 10.1., 11.1., 13.1., 14.1., 15.1., 16.1., 17.1., 18.1., 20.1., 21.1., 22.1., 23.1., 24.1., 25.1., 26.1., 27.1., 28.1.)
- 66 *Johannsen, Svend*: »Hvor vil I trække grænsen?« (FLA 26.4.)
- 67 K. G.: Kontakten med distrikterne er langt vigtigere end skrivebordsarbejdet. [Samtale med amtssekretær Nis Petersen]. (FLA 10.7.)
- 68 *Knudsen, Helge*: For tredive år siden i Flensborg. (JT 20.5.)
- 69 *Lindstrøm, Anders Ture*: Landet Slesvig-Holstens politiske historie i hovedtræk 1945–54. – Anm. af: Morten Kamphövener (JT 4.11.), Karl Otto Meyer (FLA 25.11.) og Anker Nørgård (V 16.12.)
- 70 *Mandøe, Asbjørn*: Det folkelige i danskheden 1–2. (FLA 3.5 og 5.5.)
- 71 *Rudbeck, Fr.*: Et valg for SSV. (V 5.5.)
- 72 *Rudbeck, Fr.*: Valget i Sydslesvig. (JT 22.8.)
- 73 *Rudbeck, Fr.*: Valget mellem landspolitik og national tilkendegivelse. (FLA 10.5.)
- 74 *Sigaard Madsen, Edith*: Dansk kvinde i dagens Sydslesvig. (FLA 10.10.)

- 75 *Sønderby, Peder*: Grænselandsarbejde i dag under ændrede former. (FLA 18.3.)
 76 *V.*: Da captain Halford regerede suverænt over Flensborg Avis. (FLA 22.11 og 29.11.)

E. LOKALHISTORIE . TOPOGRAFI

Nordslesvig

- 77 *Christiansen, W.*: Folket i marsken og på gesten. (V 26.4.)
 78 Haderslev-Samfundets årsskrift 1974. – Anm. af Eskild Bram. (JT 11.2.)
 79 *Larsen, Arne G.*: Ad vildsomme veje til grænsens smuthuller. (JT 28.12.)
 80 AGERSKOV. *Jensen, H. P.*: Giv kejseren hvad kejserens er. [Rangstrup]. (V 13.6.)
 81 AGERSKOV. *Jensen, H. P.*: Grundtvigianerne røg grøn tobak, almindelige mennesker røg blå tobak. (V 2.7.)
 82 AGERSKOV. *Jensen, H. P.*: Med Æ Tyvvej – fra Faarhus til Kragager. (JT 8.7.)
 83 AGERSKOV. *Jensen, H. P.*: Nis Kock, hans Trinne å sin Korre. (JT 6.7.)
 84 AGERSKOV. *Jensen, H. P.*: Vandring på Gammelskov. (JT 11.6.)
 AGERSKOV. Se også nr. 283.
 ALS. Se nr. 150, 213.
 AUGUSTENBORG. Se nr. 263.
 85 BOV. *Vestergaard, Erik*: Det klukker og skummer. [Kruså mølle]. (FLA 30.12.)
 BOV. Se også nr. 33, 34, 35, 38.
 BURKAL. Se nr. 249.
 86 CHRISTIANSFELD. *Thomsen, Alfr.*: Kongebesøget i Zeist 1768 og betydningen heraf for Christiansfeld. (JT 28.12.)
 ENSTED. Se nr. 316.
 FOLE. Se nr. 196.
 87 GL. HADERSLEV. *Grevsen, Jens*: Da bønderne på Hørregård var hospitalsfæstere. (JT 7.9.)
 88 GL. HADERSLEV. *Grevsen, Jens*: Historisk tilbageblik fra Erlev. (JT 27.7.)
 89 GL. HADERSLEV. *Grevsen, Jens*: Mutter handskemager's gård. [Erlev]. (JT 12.10.)
 90 GL. HADERSLEV. *Grevsen, Jens*: Om »Carlsberg« på Erløff Mark og synske Nis Juhl. (JT 24.12.)
 GRÅSTEN. Se nr. 293.
 91 HADERSLEV. *Dose, J.*: 1899 entstand das erste kommunale Wasserwerk. (DN 28.1.)
 92 HADERSLEV. *Dose, J.*: Provstegården på Naffet fra 1591. (V 19.7.)
 93 HADERSLEV. *Drescher, H. P.*: Druknede i Dammen og fik mindeplade. (JT 31.8.)
 94 HADERSLEV. *Fangel, Henrik*: Haderslev bys historie 1800–1945. Bind 1. 1975. – Anm. af: -ch (JT 22.10) og -dik (V 18.10.)
 95 HADERSLEV. Gamle gadenavne fortæller historie. (JT 5.1., 12.1., 19.1.)
 96 HADERSLEV. *J. W.*: Historien bag Sct. Severins klokker. [Haderslev]. (V 23.12.)
 97 HADERSLEV. *Jürgensen, W.*: Genau hier lag die Hansburg. (DN 2.8.)
 98 HADERSLEV. *Lampe, Jens*: Tyveriet i Vor Frue Kirke i Haderslev 1808. (JT 6.12.)
 99 HADERSLEV. *Mattson, Sv. Aa.*: Da rå-sejlerne stod havnen ind for fulde sejl. [Aage Sejding]. (JT 5.1.)
 100 HADERSLEV. *Mattson, Sv. Aa.*: Haderslev domkirkes tårn har kondirum. [Om uret]. (JT 7.9.)
 101 HADERSLEV. *Møller, Peter J.*: Lille Klingbjerg – min barndoms gade. (V 2.1.)
 HADERSLEV. Se også nr. 161, 172, 210, 212, 259, 288, 307, 320.
 102 HALK. *Dose, J.*: Herredsfogeden holdt bryllup på Bejerholm. (V 5.8.)
 103 HELLEVAD. -n: Hellevad kirke og de 14 helgener. (JT 6.4.)
 HJORDKÆR. Se nr. 312.

- HOLBØL. Se nr. 326, 329.
 HOPTRUP. Se nr. 197, 217.
- 104 HÆRVEJEN. *Sørensen, R. P.*: Hærvejen, død og levende. (JT 12.7.)
 105 HYGUM. *Fredslund, Hans*: 68 virksomheder er nedlagt i Hygum efter genforeningen. (V 1.5.)
 106 LØGUMKLOSTER. *Dose, J.*: Ein historischer Streifzug durch Lügumkloster. (DN 5.4.)
 LØGUMKLOSTER. Se også nr. 280.
- 107 NOTMARK. *H.N.T.*: Overtro og virkelighed om borgen »Kropholm«. (V 2.1.)
 RANDERUP. Se nr. 189.
 RAVSTED. Se nr. 183.
 RINKENÆS. Se nr. 271.
 RØDDING. Se nr. 322.
- 108 SKOVBORG. *Hansen, Kresten*: Gamlevad, en vandmølle ved Kongeåen. (V 19.7.)
 109 SKOVBORG. *Ramsing Lorenz, Ejnar*: Møllen går ... [Knagemøllen]. (FLA 13.9.)
 SKRAVE. Se nr. 313.
- 110 STEPPING. *Gorrsen, Hans*: 400-årigt skøde om handel med jord til Anderupgaard. (JT 22.6.)
 SUNDEVED. Se nr. 213.
- 111 SØNDERBORG. *V.J.*: Gaden ved Alssund [Havbogade]. (FLA 18.1.)
 TINGLEV. Se nr. 32, 289, 290.
 TOFTLUND. Se nr. 300.
 TYRSTRUP. Se nr. 250, 252.
 TYRSTRUP HERRED. Se nr. 325.
- 112 TØNDER. *Christiansen, Werner*: En gammel gæstgivergård i Tønder: Hummelkærren. (V 26.9.)
 113 TØNDER. *Hédelykke Pedersen, Hans*: Da Tønder (heller ikke) var en afkrog af verden. (FLA 19.8.)
 114 TØNDER. *HJG*: Über das Baden in der Wiedau. (DN 15.7. og 24.7.)
 115 TØNDER. *Rudbeck, Fr.*: Tønder som vestkystens mødested. (V 10.7.)
 TØNDER. Se også nr. 4, 11, 206, 251, 253, 258, 275, 287, 291, 308.
- 116 VARNÆS. *Smedegaard, Erik*: Sct. Peders kirke i Varnæs. (JT 20.7.)
 VILSTRUP. Se nr. 315.
 VISBY. Se nr. 324.
 VOJENS. Se nr. 175.
 ØSBY. Se nr. 330.
- 117 Ø. HØJST. *Lauridsen, Svend M.*: For 1125 år siden. (V 31.12.)
 118 Ø. HØJST. *Lauridsen, Svend M.*: For 1150 år siden. (V 30.12.)
 Ø. LINDET. Se nr. 25.
- 119 Ø. LØGUM. *Smedegaard, Erik*: Hvad lysstrejf afslørede i Øster Løgum kirke. (JT 12.10.)
 120 Ø. LØGUM. *Tiedemann, Senius*: For 30 år siden. Da tog blev beskudt på Hovslund station. (JT 5.1.)
- 121 ÅBENRÅ. På byvandring i Åbenrå i 1909. (JT 20.4. og 11.5.)
 122 ÅBENRÅ. Åbenrå bys historie, bind 3. – Anm. af: Morten Kamphövener (JT 12.1.) og Anker Nørgård (V 24.1.)
 ÅBENRÅ. Se også nr. 184, 187, 201, 304.

Sydslesvig

- 123 Kend landet syd for grænsen. Grænseforeningens nye turistbrochure. (FLA 12.7.)

- BØL. Se nr. 198.
- 124 DEDSBØL. *Sieverts, Kaj*: En frisisk kirke og dens maler. (FLA 10.5.)
FARENSTED. Se nr. 14.
- 125 FLENSBORG. *Christiansen, Johannes*: En 150 års fødselsdag. Fra Hans Weschers træhus til det Hvide Hus i bøgeskoven. (FLA 20.5.)
- 126 FLENSBORG. Da flensborgerne byggede vajsenshus og af Frederik IV fik foræret materiale fra Duborg slot. (FLA 24.5.)
- 127 FLENSBORG. Lidt historisk materiale omkring det ny strøg [Storegade]. (FLA 15.7.)
- 128 FLENSBORG. *P.*: Flensborgs hovedgades historie. (FLA 3.10.)
- 129 FLENSBORG. *Rudbeck, Fr.*: Flensborg – en truet by. (JT 24.9), (FLA 26.9.)
- 130 FLENSBORG. Volksfest in der Grossen Strasse 6. 9. 75. (FLA 5.9.)
FLENSBORG. Se også nr. 16, 31, 37, 68, 76, 256, 260, 286, 299, 303, 314, 317, 318, 327.
- 131 FREDERIKSSTAD. *Sieverts, Kaj*: Glimt fra Frederiksstads saga. (FLA 25.1.)
FREDERIKSSTAD. Se også nr. 15.
- 132 FØR. *Christiansen, W.*: H. C. Andersen gæstede Før og besøgte også Halligerne. (FLA 6.9.)
- 133 HANVED. *Christiansen, Johannes*: Langs Tyvvejen mellem Harreslev og Gottrupel. (FLA 26.4.)
- 134 HANVED. *Christiansen, Johannes*: På cykeltur mellem Oksevejen og Tyvvejen. (FLA 14.8.)
- 135 HANVED. *Christiansen, Johannes*: Set og sket i Harreslev ... (FLA 24.1. og 7.7.)
- 136 HANVED. *Christiansen, Johannes*: Ved Ellegrundens skelsten fra 1601 [grænsen mellem Flensborg og Harreslev]. (FLA 1.2.)
HANVED. Se også 285.
- 137 HOGE. *Nielsen, Betty*: Et 150-års minde. (FLA 2.8.)
HUSUM. Se nr. 190, 207.
KAPPEL. Se nr. 281.
HYRUP. Se nr. 254.
KROP. Se nr. 232.
LADELUND. Se nr. 36.
- 138 LYKSBOG. *Clausen, H. C.*: Frederik VII boede ofte på Glücksborg. (V 4.7.), (FLA 10.7.)
- 139 NYKIRKE. *dw*: Die Kirchwarft in Neukirchen hatte vermutlich schon in vorchristlicher Zeit grosse Bedeutung. (DN 13.8.)
- 140 OKHOLM. *Sieverts, Kaj*: Okholm kirke – en vestslesvigsk kongekirke. (FLA 16.1.)
OSTENFELD. Se nr. 261.
- 141 RENDSBORG. Et anlæg og en buste samt lidt Rendsborghistorie. (FLA 30.7.)
- 142 RENDSBORG. *Häbel, Peter*: Amtmandsgården – et skæbnfyldt hus. (FLA 9.6.)
RENSBORG. Se også nr. 229.
ST. MICHAELIS LANDSOGN. Se nr. 14, 16, 231, 234.
- 143 SILD. *O. Pf.*: Lebensraum zwischen steigendem Meerwasser und sandiger Geestkuppe. (DN 24.12.)
SILD. Se også nr. 302.
SØRUP. Se nr. 1.

F. PERSONALHISTORIE

- 144 *Faber, Fr.*: Mindernes besøg II, 10–15. (JT 5.1., 12.1., 19.1., 26.1., 2.2., 9.2.)

- 145 Faber, Fr.: Mindernes besøg III, 109. (JT 13.7., 20.7., 27.7., 3.8., 10.8., 17.8., 24.8., 7.9., 14.9.)
- 146 Jessen, Anna: Sønderjyske biografier. (V 28.11.)
- 147 J.W.: Stort opslagsværk er klar til udgivelse. Fhv. stadsskoleinspektør L. S. Ravns storværk om nordslesvigske lærere 1814–1920. (V 27.12.)
- 148 V.: Jyden og friseren. [Interview med Peter Andresen og Carsten Boysen]. (FLA 8.4.)
- 149 ANDERSEN, H. C. Christiansen, W.: H. C. Andersens besøg på Vesterhavsoerne. (JT 31.7.)
- 150 ANDERSEN, H. C. Rasmussen, Vang: H. C. Andersen og Als. (FLA 23.7.)
- 151 BECK, PETER. Beck Peter: Ung mand fra Sundeved. – Anm. af Morten Kamphøve-ner. (JT 23.7.) – Anker Nørgård (V 19.8.) – Ingolf Thomsen (FLA 11.9.)
- 152 BISGAARD, AGNETE. hp: Jeg har aldrig kendt til disciplin-krise. (JT 14.12.)
- 153 BLUNCK, HEINRICH. Heinrich Blunck – ein Maler der schleswig-holsteinischen Landschaft. – Anm. af Harboe Kardel. (DN 13.12.)
- 154 BUCHREITZ, GEORG. Willatzen, Erik: Et eksamensbevis er de unges bedste våben. (JT 28.9.)
- 155 BUCHREITZ, GEORG. Wolff, Jørgen: Målet må kendes, hvis det skal nås. (V 4.10.)
- 156 BØGH ANDERSEN, NIELS. Bøgh Andersen, Niels: Feltdegn fra Harreslev Mark. – Anm. af: Eskild Bram (JT 21.11.), Anker Nørgård (V 21.11.), Jørgen Hamre (FLA 26.11) og Paul Koopmann (DN 17.12.)
- 157 BØGH ANDERSEN, NIELS. Jeg var altid kun en mand med et gevær – (Politiken-interview med N. B.-A. i anledning af hans nye bog). (FLA 19.11.)
- 158 CASPERSEN, J. P. Nørgård, Anker: Jeg har haft noget at slås for – og imod. (V 22.8.)
- 159 CASPERSEN, J. P. Om mit arbejde lykkedes, det må andre dømme om. (FLA 23.8.)
- 160 CHRISTIANSEN, ELLEN. Mattson, Sv. Aa.: Lærerinden, som er eneboer – og lykkelig. (JT 16.11.)
- 161 DOSE, JOHANNES. Dose, Johannes: Der Muttersohn (En Haderslev-dreng). Oversat og bearbejdet af Frederik Faber. (JT 16.2., 2.3., 9.3., 16.3., 27.3., 30.3., 6.4., 13.4., 20.4., 4.5., 11.5., 26.5., 8.6., 15.6., 22.6., 29.6., 6.7.)
- 162 FINK, TROELS. Meyer, Karl Otto: Fra det danske konsulat til smedens hus. (FLA 5.7.)
- 163 FOG PEDERSEN, ARNE. Larsen, Arne G.: At være europæer – det siger mig ikke et lod. (JT 17.8.)
- 164 FUGLSANG-DAMGÅRD, H. Fuglsang-Damgård, H.: Fra skyttegrav til bispestol. – Anm. af Harboe Kardel. (DN 9.12.)
- 165 GARAGULY, CARL v. Dahl, Thorkild: Ungareren der blev sønderjydernes musikfortolker. (V 13.12.)
- 166 GARAGULY, CARL v. Lange, Walter: Portræt af en kunstner. (FLA 27.12.)
- 167 GLÜCKSBURG. Bramsen, Bo: Huset Glücksburg i 150 år. – Anm. af Ingolf Thomsen (FLA 18.4.), H. C. Clausen (V 16.4.)
- 168 GUBI, HENRIETTE. Johannsen, Svend: Prinsesse Thyras bryllup og Sønderjylland. (FLA 25.4.)
- 169 HANSEN, THOMAS. Troppenz, Uwe-M.: Dünen und Stanzmaschinen. (DN 13.12.)
- 170 HELGESEN, HANS. Sørensen, V. K.: Oberst Hans Helgesen og Sydslesvig. (FLA 9.10.)
- 171 HÜTTMANN, MICHEL. G. S.: Der Hofzweig des Herzogs. (DN 9.5.)
- 172 HØYER, SKJOLD. mat-: Fra film-pianist til kirkeorganist [i Haderslev]. (JT 26.1.)
- 173 HAARLØV, TYGE. Nørgård, Anker: Farvel til en amtmænd. (V 31.7.)

- 174 JENSEN, H. P. *erik c.*: Køb en hat og hils på alle og husk hoveder og navne. (V 15.12.)
- 175 JENSEN, THORVALD. *Nørgård, Anker*: Den grå eminence i Vojens snakker om smør og el. (V 30.8.)
- 176 JESSEN, C. L. *Bartscher, Wilhelm*: Der Friesenmaler Prof. C. L. Jessen. (DN 3.10.)
- 177 JESSEN, TAGE. V.: Han var front og bro. [Nekrolog]. (FLA 23.8.)
- 178 JØRGENSEN, HANS RONALD. V.: Vor »general«. (FLA 14.2.)
- 179 KARDEL, HARBOE. *Kardel, Harboe*: Grenzlandmelodie in Dur und Moll. – Anm. af Paul Koopmann. (DN 12.12.)
- 180 KETELSEN, JOHANN HERMANN. *Seiffert, Gerhardt*: Johann Hermann Ketelsen schrieb vor rund 150 Jahren die »Abendphantasie eines Friesen«. (DN 29.10.)
- 181 KJEMS, NIELS. Nekrologer. (FLA 3.5.)
- 182 KNUD, ARVEPRINS. *Hansen, Bernhard*: Arveprins Knud i Sønderjylland. (FLA 24.7.)
- 183 LARSEN, ARNE G. *Larsen, Arne G.*: Et sønderjysk sogn for 25 år siden [Ravsted]. (V 1.5.)
- 184 LARSEN-LEDET, CAMMA. *erik c.*: Det er skæppeskønt at være borgmester i Åbenrå. (V 17.10.)
- 185 LAUESEN, MARCUS. *Bech, Ole*: Marcus Lauesen død. (JT 16.10.)
- 186 LAUESEN, MARCUS. *Clausen, H. C.*: Marcus Lauesen – en sand digter. (FLA 23.12.), (V 23.12.)
- 187 MALCHAU, PER. *Petersen, Hans*: Udskyder sager for at afvente lov-ændringer. [Dommer i Åbenrå]. (JT 25.5.)
- 188 MARQUARDESEN, HARRO. *-dm-*: Nur Chance und Zukunft, wenn wir zusammenstehen. (DN 26.7.)
- 189 MATTHIESEN, FEDDER. *Bram, Eskild*: Sognefoged gennem 55 år i Sønderjylland [Randerup]. (JT 28.2.)
- 190 MEJER, JOHANNES. *Grage, K.*: Husum-drengen, der tegnede det første Danmarks-kort. (FLA 23.12.)
- 191 MEYER, K. O. V.: »Jeg vil under ingen omstændigheder være erhvervspolitiker«. (FLA 5.4.)
- 192 MOLTKE. *Kardel, Harboe*: Der dänische Postmeister und der Generalfeldmarschall [Friedrich und Helmuth v. M.]. (DN 25.10.)
- 193 MØLLER, OTTO. *Kristiansen, Erling*: Otto Møller og de slesvigske krige. (FLA 29.7.)
- 194 MØLLER, ÅGE. *Petersen, Poul*: Åge Møller fylder 90 år. (V 16,10), (JT 17.10.)
- 195 NIELSEN, N. P. V.: Kristendommen er nåden. (FLA 9.8.)
- 196 NISSEN. *Filtenborg, P.*: En særpræget dansk familie i Fole sogn. (V 31.12.)
- 197 OTTOSEN, JON. – Landlægens lod, 365 dage og nætter om året i beredskab. [Hoptrup]. (JT 10.8.)
- 198 PETERSEN, ANTON. *-lbr.*: Et højst usædvanligt menneske – bosat i Sydslesvig i Mårkær [alias artisten Carry Sunland]. (FLA 13.5.), (JT 22.5.)
- 199 PETERSEN, ANTONI. *Olesen, O. M.*: Antoni Petersen død. (FLA 26.11.)
- 200 PETERSEN, INGOMAR. *Clausen, H. C.*: I grænselandet og folketinget. (FLA 10.9.)
- 201 PETERSEN, PETER. *J.W.*: Åbenrå »æ smaj« skriver erindringer. (V 31.12.)
- 202 PETERSEN, SV. INGOMAR. *Nørgård, Anker*: Når æresguden provokeres. (V 13.12.)
- 203 REFSLUND POULSEN, ANNE MARIE. *Larsen, Arne G.*: En sønderjysk kvinde af moderne tilsnit. (JT 3.7.)
- 204 REFSLUND THOMSEN, INGEBORG. *Poulsen, Birgit*: Utrættelig i kampen for søn-

- derjyderne. (V 5.8.), (FLA 8.8.)
- 205 RIST, JOHANN GEORG. *Kardel, Harboe*: Lebenserinnerungen eines holsteinischen Diplomaten. (DN 6.12.)
- 206 SIEVERTS, KAI. *Nørgård, Anker*: Denne velsignede duft af hø og møg ... Erindringer fra 55 år i Tønder. (V 15.4.)
- 207 SIEVERTS. *Sieverts, Kaj*: Husum og stallerslægten Sieverts. (FLA 10.10.)
- 208 STOCKFLETH, F. H. E. H. *Lind, Hans*: Den tapre soldat, der skrev digte. (JT 11.5.)
- 209 UTOFT, JØRGEN. *J.W.*: Rektor med »kriblefingre« istandsætter gamle ure. (V 31.12.)
- 210 WEDELIUS, MARIE. *J.W.*: Haderslev-forfatter med eget bogforlag. (V 31.12.)
- 211 VOGNSEN, BERTEL. *J.W.*: Alt må kunne laves anderledes – og bedre! (V 30.12.)
- 212 VOLLSTEDT. Stammvater der Vollstedts kam vor 500 Jahren zur Welt. [Slagterdynasti i Haderslev]. (DN 16.5.)

G. FOLKEMINDER

- 213 *anker*: Typisk dansk jul kun få generationer gammel. [Als og Sundeved o. 1850–1900]. (V 23.12.)
- 214 *Hostrup, Willi*: Dat Wienachtsgeld. (DN 20.12.)
- 215 Julemad i Sønderjylland for 100 år siden. (JT 14.12.)
- 216 Jule- og nytårsmad i Sønderjylland for 100 år siden. (FLA 13.12.)
- 217 *Knudsen, Jeppe Madsen*: Overtro satte sit præg på julen for 100 år siden på Kalmargård [Marstrup]. (JT 21.12.)
- 218 *Seiffert, Gerhardt*: Auf Schloss Gottorf suchte man einst den »Stein der Weisen«. (DN 23.10.)
- 219 *Seiffert, Gerhardt*: »... lat mi nich so lange stahn, ick mut noch en Hus wieder gahn«. [Der Rummelpott]. (DN Silvester 75)
- 220 *Seiffert, Gerhardt*: »Wenn klingen die Glocken, dann tanzen die Poppen«. Bräuche zur Weinachtszeit. (DN 20.12.)
- 221 *Storm, Marianne*: Da rumlepotten var hvermandseje. (JT 31.12.)
- 222 Sønderjysk forlovelse og bryllup. [For 150–200 år siden]. (JT 8.6.), (FLA 7.7.)

H. LITTERATURHISTORIE

- 223 *Lenz, Siegfried*: Der Geist der Mirabelle. – Anm. af Ole Hyltoft. (FLA 27.5.)
- 224 *Linnemann, Willy-August*: Himlens genskær i byens ruder. – Anm. af Eskild Bram (JT 7.11.) og Jørgen Hamre (FLA 8.11.)

I. SPROG

- 225 *Aver, Hannes*: Als Platt Amtssprache war. (DN 29.11.)
- 226 *Bruhn, Finn*: Socialpædagogiske aspekter omkring to-sprogethed. (JT 14.11.)
- 227 *Gregersen, H. V.*: Plattysk i Sønderjylland. – Anm. af Paul Koopmann. (DN 7., 9. og 10.1., 15., 18. og 19.2.)
- 228 *Hansen, Hardon*: Nye veje – eller: Besværligheder med danskundervisningen i her-tugdømmerne. (FLA 13.11.)
- 229 *Häbel*: Rensborg: Reinholdtsborg eller Rendsborg. (FLA 21.6.)
- 230 *Jensen, Henning*: Hjejlerne på Lo hede. (FLA 24.11.)
- 231 *Jensen, Henning*: Lyrskov, urfuglenes hjemstavn. (FLA 25.11.)
- 232 *Jensen, Henning*: Ravnene omkring Krop. (FLA 5.12.)

- 233 *Jensen, Henning*: Stednavnetydning – en vigtig irritationskilde. (FLA 27.12.)
 234 *Jensen, Henning*: Taxen på Isted hede. (FLA 3.11.), (JT 12.11.)
 235 *Lampe, Jens*: Svensk og sønderjysk. (JT 16.8.)
 236 *Schwartz, Gunnar*: Langt mellem Sønderjylland og København (tysk i skolen). (JT 18.11.)
 237 *Stenz, Chr.*: Dansk sprog syd for grænsen. (JT 17.6.)
 238 *Søndergaard, Bent*: »Kun sønderjysk«. (JT 10.8.)
 239 *Sørensen, R. P.*: En fod af en fortå. Lidt om sønderjysk sprog og kulturgeografi. (JT 6.3.)
 240 *Sørensen, R. P.*: Forte igen. Sønderjysk er jysk. (JT 8.5.)
 241 *Vestergaard, Erik*: Da den danske hær var sprogformidler. (FLA 11.10.) – (Se også FLA 20.10.)

Dialekt-tekster

- 242 »Afhemen« in ole Tieden. (DN 23.10.)
 243 An de Himmelspoort. Een Legende vun de Waterkant. (DN 30.10.)
 244 *Andresen, Sigfred*: Glæhle nyår, min nyårgjæv. (FLA 31.12.)
 245 *Branderup, Nis*: »A agher da mæ Boysen«. (JT 20.4.)
 246 *Søndergaard, Andreas*: Da Sdinne sgrew te Kong Christian. (JT 26.7.)
 247 *Søndergaard, Andreas*: Mit besøch we en kloch man –. (JT 2.4.)
 248 *Søndergaard, Andreas*: Rejs ve o blyw dansk. (JT 30.12.)
 249 *Søndergaard, Andreas*: Tre bynner og jen pich. [Medde Marie Petersen fra Rens]. (JT 3.10.)

J. KUNST . KUNSTHISTORIE

Arkitektur

- 250 *AHA*: Bulladen i Tyrstrup færdigrestaureret. (JT 16.11.)
 251 *Alsing, Hanne*: Tønder-fonden i bygningsfredningsåret. (JT 9.3.)
 252 *Laugesen, Niels*: Bulladen i Tyrstrup endelig sikret. (FLA 1.11.)
 253 *Mach, Rudolf*: Tilbud i Tønder – kun for liebhavere. (FLA 22.3.)

Maler- og billedhuggerkunst

- 254 *Buur, Ove*: Enestående og sjældent billede af Helligånden i sydslesvigsk kirke [Hyrup]. (FLA 16.5.), (JT 20.5.)
 255 *erik c.*: Hører kunst og snobberi sammen – er der nul kunst i danske hjem. [Samtale med museumsinspektør Sigurd Schoubye]. (V 21.6.)
 256 *inck*: Et stykke Flensborg i Berlin-Wannsee. [Kopien af Isted-løven]. (FLA 16.8.)
 257 *-lbr.*: Jan Erbin Pfohl. (FLA 16.1.)
 258 *Lomholt Pedersen, Aa.*: Der var en maler i Tønder – han hed også Tønder [Carl Tønder]. (FLA 29.11.)
 259 *Mattson, Sv. Aa.*: Fantastisk kunstværk skabt i Haderslev [Kai Triers jernrelief]. (JT 23.11.)
 260 Romantiker med socialt islæt. Den flensborgske amatør-maler Erhard Schierholz. (FLA 23.10.)
 261 *Schlee, Ernst*: Ostenfeld als Malerdorf. (DN 24.12.)
 262 *Stenz, Chr.*: Sønderjyske billedgallerier. (JT 17.9.)
 263 *Troppenz, Uwe-M.*: Bilder – geahnt, gefühlt. Peter Sandkamm-Møller, Augustenborg. (DN 17.5.)

- 264 *Troppenz, Uwe-M.*: Bilder von Sanftheit und Ruhe in rastloser Zeit. Viggo-Kragh-Hansen. (DN 29.11.)
- 265 *Troppenz, Uwe-M.*: Die Farbe macht die Form und Selbstkritik den Meister. Dyke Johannsen. (DN 31.5.)
- 266 *Troppenz, Uwe-M.*: Hang zum Exotischen. Ernst Tranekjer. (DN 1.11.)
- 267 *Troppenz, Uwe-M.*: Hellas in Bockholmwik: mit brauner Baskenmütze. Hans Holtorf. (DN 8.11.)
- 268 *Troppenz, Uwe-M.*: Kunst ohne Aggression. Der Bildhauer Siegbert Amler. (DN 6.9.)
- 269 *Troppenz, Uwe-M.*: Paul Sörensen: Malerei aus der Tiefe der Empfindung. (DN 26.7.)
- 270 *Troppenz, Uwe-M.*: Phantasien und ungemalte Bilder. Emil Nolde. (DN 15.3.)
- 271 *Troppenz, Uwe-M.*: Wie blau ist der Himmel – wie gerade der Strich des Horizonts. A. G. Nissen in Rinkenise. (DN 14.6.)
- 272 *Wohlenberg, Erich*: Albert Johannsen 1890–1975. Gedächtnisausstellung. (DN 1.8.)

Teater

- 273 *Jespersen, Per*: Sønderjysk teaterdebat. (V 10.9.)
- 274 *Linnemann, Willy-August*: »Den sønderjydske Landsdelsscene«. (FLA 3.9.)

Musik

- 275 *Kardel, Harboe*: Ernste und heitere Liederklänge aus Tondern. Ein altes Liederbuch der Seminaristen. (DN 15.11.)
- 276 *Wolff, Jørgen*: Melodierne blev til under markarbejdet. Alsisk landmand og spillemand har sat musik til en række af Martin N. Hansens digte. (V 23.12.)

K. KIRKEHISTORIE

- 277 *Clausen, H. C.*: Dramatik omkring det første bispevalg i Haderslev stift. (V 15.8.)
- 278 *Hygum-Jacobsen, Preben*: En dansk-tysk salmebog til anvendelse i grænselandet. (FLA 15.1.)
- 279 *Karstoft, Christian B.*: Salmer på dansk og tysk I. (FLA 19.2.)
- 280 *Krarup, Jens Kr.*: Nye salmer fra Løgumkloster. (FLA 12.12.) og (JT 4.5.)
- 281 *Nørgård, Anker*: Derfor bliver menighedsarbejdet i grænselandet så spændende. Pastor Thorvald Nielsen, Kappel-Arnæs, fortæller. (V 19.7.)
- 282 *Nørgaard, Martin*: »I anledning af –« [Dansk kirkeligt arbejde i Sydslesvig under og efter 2. verdenskrig]. (FLA 23.12.)
- 283 *Refslund Poulsen, Troels*: Erindringer ved Bovlund kirkes 75 års jubilæum. (JT 30.11.)
- 284 *Salmesang i grænselandet*. Den nye dansk-tyske salmebog udgivet af danske præster i Sydslesvig. – Anm. af Laur. Nielsen. (FLA 23.1.)

L. SKOLEFORHOLD . SKOLEHISTORIE

- 285 *Christiansen, Johannes*: Den danske skole i Harreslev. (FLA 21.7.)
- 286 *Hansen, Bernhard*: Og det skete for 50 år siden ... at en dansk skole tvangslukedes i Flensborg. (FLA 7.2.)
- 287 *Hedelykke Pedersen, Hans*: Udbygningen af Tønder statsseminarium i historisk perspektiv. (V 11.8.)
- 288 *Holck, Niels*: Haderslev statsseminarium – fortid, nutid, fremtid. (JT 28.9.)

- 289 *Kardel, Harboe*: Die Geburtsstunde der Tingleffer Volkshochschule. (DN 29.11.)
 290 *Kardel, Harboe*: Der erste Schritt in Tingleff [Folkehøjskole]. (DN 20.2.)
 291 *Karup, Svend Åge*: Rids af Tønder seminariums historie. (V 6.8.)
 292 *Rudbeck, Fr.*: Mindretalsskolerne nord og syd for grænsen. (FLA 22.4. og V 19.4.)
 293 *Schwarz, Gunnar Th.*: Giv Gråsten en chance [gymnasium]. (JT 6.11.)
 294 *Thorup Nielsen, Chr.*: »Så bør de ikke vælge den danske skole i Sydslesvig«. (FLA 8.10.)

M. BIBLIOTEKER . RADIO . ALMINDELIG OPLYSNING

- 295 *Svensson, Bjørn*: Danmarks Radios indsats i grænselandet bliver svækket. (FLA 11.10.)
 296 *Svensson, Bjørn*: »– men ingen hjælp til dækning af Sydslesvig ...« (FLA 8.7.)
 297 *Svensson, Bjørn*: Den ny regionalradio. (JT 4.5.)

N. FORENINGSLIV . IDRÆT . FORSAMLINGSHUSE

- 298 *Giese, Herbert*: Siege auf allen Linien: »Mehr können wir kaum noch erreichen«. Ruderverein Germania feiert 50 jähriges Bestehen. (DN 25.10.)
 299 *Hansen, Bernhard*: Flensborgs »Skyttehus« har 250 års jubilæum. (FLA 31.12.)
 300 *Jensen, H. P.*: Æ ha taft min tæne. Fodboldminder fra Toftlund. (V 27.12.)
 301 *Jensen, Henning*: Mindets høje. Kan folkemødernes tid vende tilbage? [Især om Askebjerg mellem Slesvig og Rensborg]. (FLA 3.7.), (JT 6.7.)
 302 *lbr.*: »Hørnumhus« – Silde danske centrum? (FLA 22.11.)
 303 *Ramsing Lorenz, Ejnar*: Borgerforeningen i Flensborg 140 år. 12. maj 1835 – 12. maj 1975. (FLA 12.5.)

P. FORVALTNING . LOV . RET

Retsvæsen

- 304 *Ulrich, Per*: Mordet i Åbenrå 1610. – Anm. af Morten Kamphövener. (JT 8.10.)

Militærvæsen

- 305 *Drescher, H. P.*: Die »Schleswigschen« Regimenter. II, 5: DN 2.8., II, 6: DN 20.9.)
 306 *Guldvang, S. A.*: Militære baneanlæg i Sønderjylland. (JT 27.4.)
 307 *Jensen, H. P.*: På session i Has'le [o. 1825]. (JT 22.6.)
 308 *John P.*: Tønders epoke som tysk zeppelin-base. (V 10.6.)

Postvæsen

- 309 *Seiffert, Gerhard*: »Nur die Postanstalten und eigens autorisierte Personen dürfen Frankierungsmarken verkaufen«. (DN 29.11.)
 310 *Seiffert, Gerhard*: Post in Schleswig-Holstein erzielte in einem Jahr 100 000 Mark Gewinn. (DN 5.12.)

Brandvæsen

- 311 *Flagstad, Bent*: Brandvæsenet i Sønderjylland. (JT 13.5.)

Forsikring, forsørgelse, fattigvæsen

- 312 Frivilligt brandværn har 40 års jubilæum [Hjordkær]. (V 8.2.)
 313 *Laugesen, Niels R.*: »Bennetgaard« skal sikres. (FLA 22.11.)

- 314 *Ramsing Lorenz, Ejnar*: Forår i »Lille Danmark« i Flensborg [Bremerstiftelsen]. (FLA 17.5.)
- 315 *Nørgård, Anker*: Gensyn med et hjem – 44 år efter [Børnenes Helsehjem, Sdr. Vilstrup]. (V 19.7.)

Q. ØKONOMISKE FORHOLD . ØKONOMISK HISTORIE

- 316 *Bach, Finn*: Prisen for det ny kraftværk har nu passeret en milliard [Enstedværket]. (JT 25.5.)
- 317 *Christiansen, Johannes*: Da det var bedre at være kyrassér end teglværksarbejder ... [Om teglværket Katrinegård ved Flensborg]. (FLA 21.8.)
- 318 *Christiansen, Johannes*: Ingen dans på roser. [Flensborg skibsværft 100 år]. (FLA 19.4.)
- 319 *Hornby, Ove*: Bankhistorie og grænsekamp. (JT 9.10.)
- 320 *Jürgensen, W.*: Stabilität und Eigenständigkeit. 100 Jahre Creditbank kennzeichnen [Haderslev]. (DN 8.11.)
- 321 *Lampe, Jens*: Urmageriet i de otte sogne syd for Kolding. (JT 2.11.)
- 322 *Lassen, Knud*: Minder fra starten af Rødding slagteri. (V 13.9.)
- 323 *Mach, Rudolf*: Sauermann solgte møbler til det meste af verden. (FLA 25.10.)
- 324 *Nielsen, Knud*: Visby havde eget teglværk til 1914. (JT 7.12.)
- 325 *Oksbjerg, Erik*: Vandets liv og kraft var kongens. Møller og fiskerier i Tyrstrup herred. (JT 29.11.)

Samfærdsel

- 326 *-bøl*: I 300 år har man holdt bi ved kroen [Holdbi kro]. (JT 26.1.)
- 327 *GEMO/T.T.*: »Wanderer, kommst du nach Flensburg ...« Ein alter Fördedampfer erzählt. (DN 20.12.)
- 328 *Holdt, Jes M.*: Endte som slaver. Træk fra vor hjemstavns søfart. (JT 28.12.)
- 329 *Kardel, Harboe*: Ein alter Krug an der Europastrasse [Holdbi]. (DN 1.2.)
- 330 *Kardel, Harboe*: »Hauptbahnhof Aarösund« – Plan im Eisenbahnzeitalter. (DN 1.11.)
- 331 *O. S.*: Fortidens spor. [Omtale af Niels Jensen: Sønderjyske jernbaner]. (FLA 4.10.)
- 332 *Rudbeck, Fr.*: 10,46 – og toget til Struer er kørt. (V 18.11.)
- 333 *Sielemann, Olaf*: Luftpioner går ind i jetalderen. Cimber Air fylder 25 år. (JT 20.7.)
- 334 *U.Z.*: »Viele verwilderten ganz und Würdigere raubte der Tod«. [Søfart i 1770-erne]. (DN 23.10.)

R. NATURFORHOLD

- 335 *Bonefeld, O.*: Gamle træer fortæller landsdelens historie. (JT 23.3.)
- 336 *topo*: Halvanden time til at advare 10.000–15.000 mennesker. Hvis en stormflodskatastrofe indtræffer. (JT 14.9.)

Grænse­lands­dag­bog

VED FR. RUDBECK

SYD FOR GRÆNSEN

2. september:

Et forslag fra SPD-, FDP- og SSV-fraktionen i Kiellanddagen om straks at ansætte 600 lærere for at afbøde manglen på lærerkræfter i de slesvigholstenske skoler, afvises af landdagens CDU-flertal.

Også et forslag om at lempe Slesvig-Holstens ekstremist-regler afvises af CDU-regeringen.

3. september: Sydslesvigsk Forening i Syd-tønder amt kan ikke godkende de af SSF's ledelse fremlagde vedtægtsændringer og ønsker en mere demokratisk udbygning.

Kruså Byggeforening har siden 1961 medvirket til opførelsen af 109 enfamilieshuse 12 forskellige steder i landsdelen.

Dansk Centralbibliotek for Sydslesvig kan meddele om en ny udlånsstigning fra 334.669 bind i 1974/75 til 381.763 bind i 1975/76. I 1966/67 var udlånet nede på 149.653 bind.

8. september: De syv nordslesvigske handelsstandsforeninger vil sammen med Sønderjyllands Erhvervsråd udvide samarbejdet med Flensborg Industri- og Handelskammer.

CDU's kanslerkandidat til forbunds­dags­valget dr. Helmut Kohl afgiver under en drøftelse med repræsentanter for Sydslesvigsk Vælgerforening løfte om et forbunds­tilskud til udvidelse af Duborgskolen uanset valgresultatet.

Gulde skole i Angel, som i år har bestået i 25 år, skal udvides.

10. september: Journalist Sven-Erik Tych-

sen, søn af afdøde skoleinspektør Hermann Tychsen, Flensborg, skal afløse redaktør Frode Christoffersen som Danmarks Radios repræsentant i Bonn.

11. september:

Den tidligere danske skole i Aventoft tages i brug som dansk børnehaven til afløsning for tidligere lokaler i Rosenkrans.

15. september: Tyske forretningsdrivende syd for grænsen skønner, at danske indkøbsrejsende nu køber for ca. én milliard kroner om året syd for grænsen.

Også Sydslesvigsk Forening i Flensborg by er utilfreds med SSF-ledelsens oplæg til nye vedtægter og finder, at Flensborg med det absolut største medlemstal forfordes i den foreslåede landsforsamling.

18. september: SPD's spidskandidat i Flensborgkredsen, minister Egon Bahr, gør sig i en samtale med Flensborg Avis til talsmand for, at hele den dansk-tyske grænse-region nord og syd for grænsen betragtes som en enhed og udvikles under et.

19. september: Den tyske nordfrisiske forening mindes på en Friserdag i Bomsted 50-året for vedtagelsen af de såkaldte Bomsted-retningslinier, hvormed 13000 nordfriserne bekendte sig til tyskheden. Samtidig mindedes man 550 året for stiftelsen af »syvherredsfællesskabet«, den såkaldte frisiske grundlov.

22. september: 21,5 pct. af Slesvig-Holstens eksport går til skandinaviske lande, og 31 pct. af importen kommer herfra, meddeler den slesvigholstenske landsbank, som sam-

tidig oplyser, at der er etableret ialt 256 danske firmaer i Slesvig-Holsten (heraf 150 dog kun med kontoradresse), 125 svenske, 4 norske og 5 finske virksomheder.

Fhv. landdagsmand og rådmænd Samuel Münchow er død 83 år gammel.

21. september: På Dansk Skoleforenings fællesrådsmøde i Slesvig oplyses, at elevtallet i de danske skoler er 6525. Der blev udskrevet knap 400 elever og optaget 653 elever. De danske børnehaver besøges af 1913 børn. De samlede udgifter til Skoleforeningens drift beløb sig til 44.575.000 DM. Heraf er det danske statstilskud på 30.612.000 DM, mens der fra Kiel ydedes 11.150.000 DM. Til de danske børnehaver ydedes fra landet, amter og kommuner 975.000 DM. Forældrenes egne bidrag til børnehaverne beløb sig til 880.000 DM. Til anlægsopgaver fik Skoleforeningen bevilget 1.076.000 DM, hvori ikke er medregnet en bevilling til Duborgskolen.

Det er dog Skoleforeningens opfattelse, at landets tilskud til skolevæsnets drift er beskedent. Landdagsmand Karl Otto Meyer kunne meddele, at ifølge skrivelse fra forbundsminister Egon Bahr er midler til Duborgskolen medtaget i forbundsbudgettet for 1977.

25. september: Socialminister Karl Eduard Claussen meddeler Flensborg byråd, at landsregeringen har tiltrådt en bevilling til et nyt sygehusbyggeri i Flensborg.

Osewoldt-kogen ved Dagebøl har eksisteret i 40 år, hvilket fejres ved en sammenkomst for kogens beboere.

29. september: Efter samtaler med forbundspolitikere Helmut Kohl, CDU, Willy Brandt, SPD, og Friderichs, FDP, skulle en bevilling på 3,5 mill. DM til udvidelse af Duborgskolen være sikret, oplyser landdagsmand Karl Otto Meyer på en pressekonference, hvor han i landet Slesvig-Holsten

foreslår oprettelsen af et patentbureau i lighed med tilsvarende institutioner i Danmark.

NORD FOR GRÆNSEN

2. september: Amtsvejinspektør Knud Jensen, Åbenrå, mener, at et fremskudt dige og den nødvendige baglandssikring også kan gennemføres uden EF-lån fra Den europæiske Investeringsbank, som har givet afslag. Danmarks andel i de samlede udgifter vil beløbe sig til 160 mill. kr., mens den tyske andel beløber sig til 25–30 mill. kr.

Danmarks største havn til modtagelse af olieskibe tages i brug ved Enstedværket i Åbenrå fjord. Havnen kan modtage supertankere op til 150.000 tons og vil efter yderligere uddybning kunne tage imod supertankere helt op til 250.000 tons.

4. september: Pælespærringerne fra jernalderen i munden af Haderslev fjord menes ifølge undersøgelser foretaget af musæet i Haderslev at være et led i et samlet gigantisk forsvarsværk, der sammen med Margrethediget ved Immervad har omgivet hele Haderslev-egnen.

Bov kommune tilbyder aftenundervisning vedrørende HF-eksamen også til interesserede, der har besøgt danske skoler syd for grænsen.

Ifølge en ny prognose fra Danmarks Statistik forventes befolkningstallet i Sønderjyllands amt i de næste 10 år kun at stige med 9800 personer.

5. september: Jyndevadhus i St. Jyndevad har bestået i 40 år og modtager ialt 50.000 kr. i jubilæumsgaver.

8. september: Syv sønderjydske handelsstandsforeninger påpeger overfor provins-handelskammeret, at folketingets augustforlig vil øge skævheden i grænsehandelen.

9. september: Socialdienst Nordschleswig

som også driver nødrekreationshjemmet Haus Quickborn i Kollund, har til opretholdelse og restaurering af hjemmet modtaget ialt 189.000 kr., heri et tilskud fra ministerpræsident Gerhard Stoltenberg på 10.000 DM.

En drastisk nedskæringsplan som led i DSB's besparelser bringer påny de sønderjyske baner i farezonen.

Emmerske skole ved Tønder skal udbygges til efterskole for læseretarderede med plads til 42 elever.

11. september: Forskellen i udviklingen mellem de to mindretal i Flensborg og Åbenrå er tydelig, skriver pastor H. Schimanski, Åbenrå, i Nordelbische Kirchenzeitung. Vi har i Åbenrå ca. fem gange så mange begravelser som barnedåb, mens man i den nye danske kirke i Flensborg har tre gange så mange barnedåb som begravelser.

Med overrækkelsen af en gave på 50.000 kr. indviede kulturminister Niels Matthiasen Sønderborghus som medborgerhus i Sønderborg.

De frivillige sønderjyske brandværn omfatter ialt 1966 medlemmer, oplyses det på Det Sønderjyske Frivillige Brandværnsforbunds årsmøde i Åbenrå.

14. september: Sønderjyllands amt modtog i 1975/76 i egnsudviklingsstøtte 13.755.000 kr. i anlægslån og 245.000 kr. i investeringstilskud og flyttetilskud til virksomheder.

16. september: Den 200 år gamle »Degnegård« i Kværs overflyttes til det tyske fri-landsmuseum ved Kiel.

18. september: Udlånet i Nordslesvigs tyske biblioteker steg i det forløbne år med 2,5 pct. Udgifterne steg fra 658.000 til 736.000 kr. Tilskuddet fra tysk side steg fra 625.350 – 736.000 kr. og tilskuddet fra dansk side fra 32.650 til 53.750 kr.

Der vil ikke ske øjeblikkelige nedlæggelser af baner heller ikke i Sønderjylland, blev resultatet af forhandlinger mellem DSB og trafikministeriet.

22. september: Sønderjyllands sjette gymnasium vil snarest blive opført i området ved Dybbøl, meddeler undervisnings- og kulturudvalget i Sønderjyllands amt. Der bliver plads til 400 elever.

Den nødvendige oprensning af Flensborg fjord vil koste de implicerede kommuner et trecifret millionbeløb i kroner, oplyser formanden for Flensborg fjord kommissionen, rådmand K. H. Hagenau, Flensborg.

Under restaurering af et fredet hus fra ca. 1580 i Slotsgade i Haderslev afdækkes ca. 400 år gamle panelmalerier.

23. september: Folketingsmand Kristen Poulsgaard erklærer på et møde i Åbenrå, at hverken det danske eller det tyske mindretal skal have støtte. Vi skal holde op med kunstigt at opretholde grænseskellene. Derfor skal mindretallene ikke støttes.

26. september: På den tyske skoles dag oplyses, at de tyske skoler i Nordslesvig besøges af 1556 elever mod 1589 elever i 1975. Heraf besøges 46 (1975: 52) den tyske efterskole i Tinglev. De tyske børnehaver besøges af 566 børn mod 559 i fjor.

29. september: Selv om de 30 km diger fra Rejsby til grænsen er repareret for 840.000 kr. efter januarstormfloderne i år, er de svagere end før den 3. januar, oplyser de fire digegrever, som har tilsynet med digerne.

Næstformanden for Bund deutscher Nord-schleswiger, viceskoleinspektør Dieter Wernich, udtaler på det tyske friserstævne i Bomsted, at man skal gøre sig helt klart, at uanset om man tilhører det ene eller det andet parti, om man er friser eller tilhører den tyske folkegruppe i Nordslesvig, så er man først og fremmest tysk.

OUGAARDS

Boghandel

Vi har altid det bedste af den nye og den ældre litteratur på hylderne

Haderslev - Tlf. 52 25 71

Grønlandets liv Grønlandets sang

møder De i

Jydske Tidende

Syd- og Sønderjyllands store blad

De gamle jyske kreditforeninger

JYDSK GRUNDEJER-KREDITFORENING
og
NY JYDSKE KJØBSTAD-CREDITFORENING
er nu

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Herning: Århus:
(07) 12 53 00 (06) 12 53 00

De har hørt om det penge-løse samfund... det er noget med checks... det er noget nemt... noget der holder orden i det økonomiske. Tal med banken - de taler Deres sprog.

SYDBANK
- den sønderjyske bank

BOGTRYK . OFFSET . BOGBIND

Th. Laursens Bogtrykkeri A/S

Jernbanegade 8, Tønder, tlf. 72 15 50

Sønderjyllands Lånecasse

Nørregade 21 . Haderslev . Telefon (04) 52 66 33

Kontortid: kl. 9-12

ANDELSBANKEN

Sønderjyske afdelinger

Læs

Dannevirke

Sønderjyllands ældste blad

Jyllands Kreditforening

HADERSLEV
TELEFON NR. (04) 52 27 25

Haderslev museum
Tlf. 52 23 62

Museet på Sønderborg slot
Tlf. 42 25 39

Tønder museum
Tlf. 72 26 57

Aabenraa museum
Tlf. 62 26 45

Ladelund Landbrugs og Mælkeriskole

Brørup station

A/S Sønderjydske Frøforsyning

Frøavl & Frøhandel

Aabenraa

OVE ARKIL A/S
CIVILINGENIØR - ENTREPRENØR
HADERSLEV

KREDIT FORENINGEN DANMARK

Spare- og Laanekassen
for Hobro og Omegn

HADERSLEV BANK

AKTIESELSKAB

Selskabs- og udflugtskørsel
Ruteautomobil-Aktieselskabet
for Haderslev Amt og By
Haderslev, tlf. (04) 52 38 55

MORSØ STØBEGODS
Aktieselskabet
N. A. Christensen & Co.
Kongelig Hofleverandør
NYKØBING MORS

De fleste ta'r os for pengenes skyld

I Sparekassen træffer De folk med økonomi som speciale. Fagfolk, som ved, hvordan man får noget ud af pengene, og som gerne vil hjælpe Dem til en god handel. Det kalder vi Sparekassens Økonomi-service.

Tal med Sparekassen, før De handler. Uanset om det gælder køb og salg af værdipapirer, eget hus eller bare almindelige daglige økonomiske spørgsmål. De er altid velkommen!

Økonomiservice -

Spørg

SPAREKASSEN

GRAM

KØLEANLÆG

BRØDRENE GRAM 1/2 • VOJENS

HØJST ANTIK

Bredgade 4, Øster-Højst (14 km nord-øst for Tønder).

Sønderlyse antikviteter sælges.
E. Lund Christensen, Bredgade 4,
6254 Øster-Højst. Tlf. (04) 74 51 36.

DANEBOD HØJSKOLE - ALS

3 mdr. sommer-, 5 mdr. vinterskole

Tlf. (04) 46 41 12

Mogens Hemmingeøn

TRY

HØJSKOLE

9330
Dronninglund
Sygeplejehøjskole

SØNDERBORG HANDELSKOLE

Handelsgymnasium - Handelshøjskole-
afdeling

Sdr. Landevej 30 - Tlf. (04) 42 65 26

TØNDER STATSEMINARIUM

Grønlandsseminariet
Tilmelding for 1975/76 helst

1. maj, senest 30. juni.

Tlf. (04) 72 35 11